

ARON bvba
Archeologisch Projectbureau

RAPPORT 628

Archeologienota Tongeren,
Maastrichterstraat 85-85A
Afbraak dienst- en bijgebouwen in
functie van een verdere ontwikkeling

DEEL 1: Verslag van de resultaten

Dirk Pauwels, Inge Van de Staey & Elke Wesemael
Juli 2018

ARON-RAPPORT 628

ARCHEOLOGIENOTA

TONGEREN, MAASTRICHTERSTRAAT 85-85A AFBRAAK DIENST- EN BIJGEBOUWEN IN FUNCTIE VAN EEN VERDERE ONTWIKKELING.

Dirk Pauwels, Inge Van de Staey & Elke Wesemael

Tongeren
2018

Colofon

ARON rapport 628 – Archeologienota – Tongeren, Maastrichterstraat 85 en 85A. Afbraak dienst- en bijgebouwen in functie van een verdere ontwikkeling.

Erkend archeoloog:	Inge Van de Staey (OE/ERK/archeoloog/2015/00087)
Auteurs:	Dirk Pauwels, Inge Van de Staey & Elke Wesemael
Bijdragen:	/
Foto's en tekeningen:	ARON bvba (tenzij anders vermeld)
Wettelijk depot:	D/2018/12.651/84

ARON bvba bewaart op een beveiligde wijze enkel informatie over opdrachtgevers en initiatiefnemers met specifieke doelen. Gegevens worden niet gedeeld met derden zonder uitdrukkelijke toestemming van de opdrachtgevers of initiatiefnemers. Gegevens worden op vraag van de opdrachtgevers of initiatiefnemers aangepast of gewist.

Op de teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Gelieve ons de wens om gebruik te maken van de teksten of illustraties schriftelijk over te maken op info@aron-online.be. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van ARON bvba mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, bewerkt, en/of openbaar gemaakt door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

ARON bvba
Archeologisch Projectbureau
Neremweg 110
3700 Tongeren
www.aron-online.be
info@aron-online.be
tel: 012/225.250

INHOUDSTAFEL

INLEIDING.....	3
DEEL 1. VERSLAG VAN RESULTATEN.....	5
Hoofdstuk 1. Bureauonderzoek.....	5
1. Beschrijvend gedeelte.....	5
1.1 Administratieve gegevens.....	5
1.2 Archeologische voorkennis.....	7
1.3 Onderzoeksvragen en randvoorwaarden.....	7
1.4 Beschrijving van de geplande bodemingrepen.....	8
1.5 Werkwijze, verloop en actoren.....	11
2. Assessment.....	12
2.1 Situering van het onderzoeksgebied.....	12
2.2 Historische situering.....	19
2.3 Archeologische situering van het onderzoeksgebied.....	32
2.4 Gaafheid van het terrein: gekende verstoringen.....	36
2.5 Onderzoeksvragen.....	38
3. Samenvatting.....	44
DEEL 2. PROGRAMMA VAN MAATREGELLEN.....	46
1. Gemotiveerd advies.....	46
1.1 Volledigheid van het uitgevoerde vooronderzoek.....	46
1.2 Volledigheid van het uitgevoerde vooronderzoek.....	46
1.3 Impact van de geplande bodemingrepen.....	47
1.4 Bepaling van maatregelen.....	48
2. Programma van maatregelen.....	49
2.1 Administratieve gegevens.....	49
2.2 Wetenschappelijke doelstellingen en onderzoeksvragen.....	49
2.3 Opgravingsstrategie en -methode.....	51
2.4 Onderzoekstechnieken.....	53
2.5 Actoren.....	55
2.6 Voorziene afwijkingen ten aanzien van de Code van Goede Praktijk.....	55
2.7 Bewaring van het archeologisch ensemble.....	55
2.8 Vervolgtraject.....	56
BIBLIOGRAFIE.....	

BIJLAGEN

Bijlage 1: Periodentabel A4

Bijlage 2: Kadasterplan

Bijlage 3: Afbeeldingen- en plannenlijst

Bijlage 4: Fotografisch verslag

Bijlage 5: Bestaande toestand

Bijlage 5a: Inplantingsplan

Bijlage 5b: Grondplan gelijkvloers

Bijlage 5c: Snedes

Bijlage 5d: Terreinprofielen

Bijlage 6: Ontworpen toestand fase 1

Bijlage 6a: Inplantingsplan

Bijlage 6c: Snedes

Bijlage 6d: Terreinprofielen

Bijlage 7: KLIP

Bijlage 8: Proefputplan op bestaande toestand (BT)

Bijlage 9: Proefputtenplan op kadasterplan 1829

Bijlage 10: Voorlopig ontwerp FASE 2

INLEIDING

De initiatiefnemer plant werkzaamheden aan een pand in de Maastrichterstraat 85-85A te Tongeren (prov. Limburg), op twee percelen met een totale oppervlakte van 644 m². De werkzaamheden omvatten de omvorming van een bestaand pand tot handelsruimte en appartementen na sloop van achterliggende dienstgebouwen en van de achtergevel van dit pand. Voor dit project is een omgevingsvergunning voor stedenbouwkundige handelingen vereist.

Gezien voor de realisatie van dit project bodemingrepen uitgevoerd zullen worden, het terrein niet in een gebied ligt waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt, het terrein niet binnen een gabarit bestaande lijninfrastructuur valt, het terrein niet in een beschermde archeologische site ligt, het terrein in een vastgestelde archeologische zone valt (m.n. de historische stadskern van Tongeren (besluit ID 5920)), het perceeloppervlak groter is dan 300 m², de bodemingreep groter is dan 100 m², de aanvrager niet publiekrechtelijk is en het terrein in woon- of recreatiegebied, is het toevoegen van een bekrachtigde archeologienota aan de vergunningsaanvraag verplicht.¹

Een archeologienota is een document dat opgemaakt wordt op basis van een archeologisch vooronderzoek en dat niet alleen administratieve gegevens van het onderzoeksgebied bevat, maar ook een verslag van de resultaten van het uitgevoerde vooronderzoek, een voorstel van beslissing en een plan van aanpak voor de maatregelen die daaruit volgen.² Het doel van het archeologisch vooronderzoek bestaat in het vaststellen van de aan- of afwezigheid van een archeologische site in een onderzoeksgebied en indien deze aanwezig is te bepalen wat de karakteristieken en de bewaringstoestand van deze site zijn, wat haar relatie is met het landschap, welke waarde ze heeft, en hoe ermee moet omgegaan worden in het kader van de bodemingrepen en wetenschappelijk onderzoek.³

De *Code van Goede Praktijk* draagt een aantal methoden aan van archeologisch vooronderzoek op basis waarvan deze evaluatie kan gebeuren. Deze vooronderzoeken zijn opgedeeld in vooronderzoeken zonder ingreep in de bodem zoals bureauonderzoek, landschappelijk boor- of profielputtenonderzoek, geofysisch onderzoek en veldkartering, én vooronderzoeken met ingreep in de bodem zoals verkennend en waarderend archeologisch booronderzoek, proefsleuven en proefputten en proefputten in functie van steentijd artefactensites.⁴

Elk vooronderzoek start met een bureauonderzoek, waarbij de nodige beschikbare bronnen en literatuur geraadpleegd worden. Vervolgens volgt een afweging of er hierna reeds voldoende informatie over het terrein beschikbaar is om:

1. de hoogstwaarschijnlijke afwezigheid van een archeologische site te staven
2. een gemotiveerde uitspraak te kunnen doen over het al dan niet moeten nemen van maatregelen
3. een plan van aanpak voor een archeologische opgraving op te maken
4. een plan van aanpak voor een behoud in situ op te maken

Wanneer bovenstaande vragen na het bureauonderzoek nog niet met voldoende onderbouwing beantwoord kunnen worden, dienen aanvullende methoden van vooronderzoek te worden toegepast. Na voltooiing van elke fase wordt opnieuw afgewogen of deze fase voldoende informatie heeft opgeleverd om dezelfde vragen te beantwoorden. Indien dit niet het geval is, volgt verder vooronderzoek.⁵ Welke methode gehanteerd wordt, is afhankelijk van onderstaande vier criteria:

1. Is het mogelijk om deze methode toe te passen op het terrein?
2. Is het nuttig om deze methode toe te passen op het terrein (levert het iets op?)
3. Is het overdreven schadelijk voor het bodemarchief deze methode toe te passen op het terrein?

---

¹ Zie hiervoor de beslissingsboom voor verplicht archeologisch vooronderzoek bij het aanvragen of verlenen van vergunningen. https://www.onroerenderfgoed.be/assets/files/news/downloads/stroomschema_stedenbouwkundig-verkaveling_v7.pdf

² Code van Goede Praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen CGP 2015, 15.

³ CGP 2016, 27.

⁴ CGP 2016, 30.

⁵ CGP 2016, 30.

4. Is het noodzakelijk om deze methode toe te passen op het terrein (kosten-batenanalyse)?

Vooraleer de opportuniteit van vooronderzoek met ingreep in de bodem af te wegen, wordt eerst de geschiktheid van de diverse methoden voor vooronderzoek zonder ingreep in de bodem afgewogen. Het doel van een archeologisch vooronderzoek dient immers met een minimum aan destructie van het archeologisch archief bereikt te worden.⁶

Idealiter wordt het archeologisch vooronderzoek integraal uitgevoerd voorafgaand aan de aanvraag van de omgevingsvergunning. In sommige gevallen, omschreven in artikel 5.4.5 van het Onroerendergoeddecreet, is het echter niet mogelijk of wenselijk om de vooronderzoeken met ingreep in de bodem voorafgaand aan de aanvraag van deze vergunning uit te voeren. In dat geval dient de erkende archeoloog de resultaten van het archeologisch vooronderzoek zonder ingreep in de bodem bij het agentschap in, als een te bekrachtigen archeologienota overeenkomstig de procedure uit art. 5.4.12 van het Onroerendergoeddecreet en de uitvoeringsbepalingen erbij.⁷

Dit is ook het geval voor het projectgebied dat het onderwerp vormt van de voorliggende archeologienota. Momenteel is het vanwege de bestaande verhardingen en de bouwvallige toestand van de achterliggende gebouwen niet aan de orde om voorafgaand aan de aanvraag van de omgevingsvergunning een archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem uit te voeren.

In het kader van deze **archeologienota met uitgesteld traject** werd dan ook **enkel een bureauonderzoek** uitgevoerd. Gezien het op basis van de resultaten van dit bureauonderzoek (Deel 1, hoofdstuk 1) niet mogelijk is om de aanwezigheid of afwezigheid van archeologische waarden in het onderzoeksgebied ontegensprekelijk aan te tonen, dringt een verder aanvullend vooronderzoek met ingreep in de bodem zich op. Het plan van aanpak van dit vervolgonderzoek is omschreven in Deel 2.

---

⁶ CGP 2016, 31-32.

⁷ CGP 2016, 28.

DEEL 1. VERSLAG VAN RESULTATEN

HOOFDSTUK 1. BUREAUONDERZOEK

Het archeologisch bureauonderzoek beoogt om op basis van gekende of ontsloten bronnen het onderzoeksgebied af te bakenen en te beschrijven, reeds verstoorde zones in kaart te brengen, gekende aardkundige en paleo-ecologische kenmerken te inventariseren en gekende archeologische en historische waarden en indicatoren te inventariseren en in te schatten.⁸

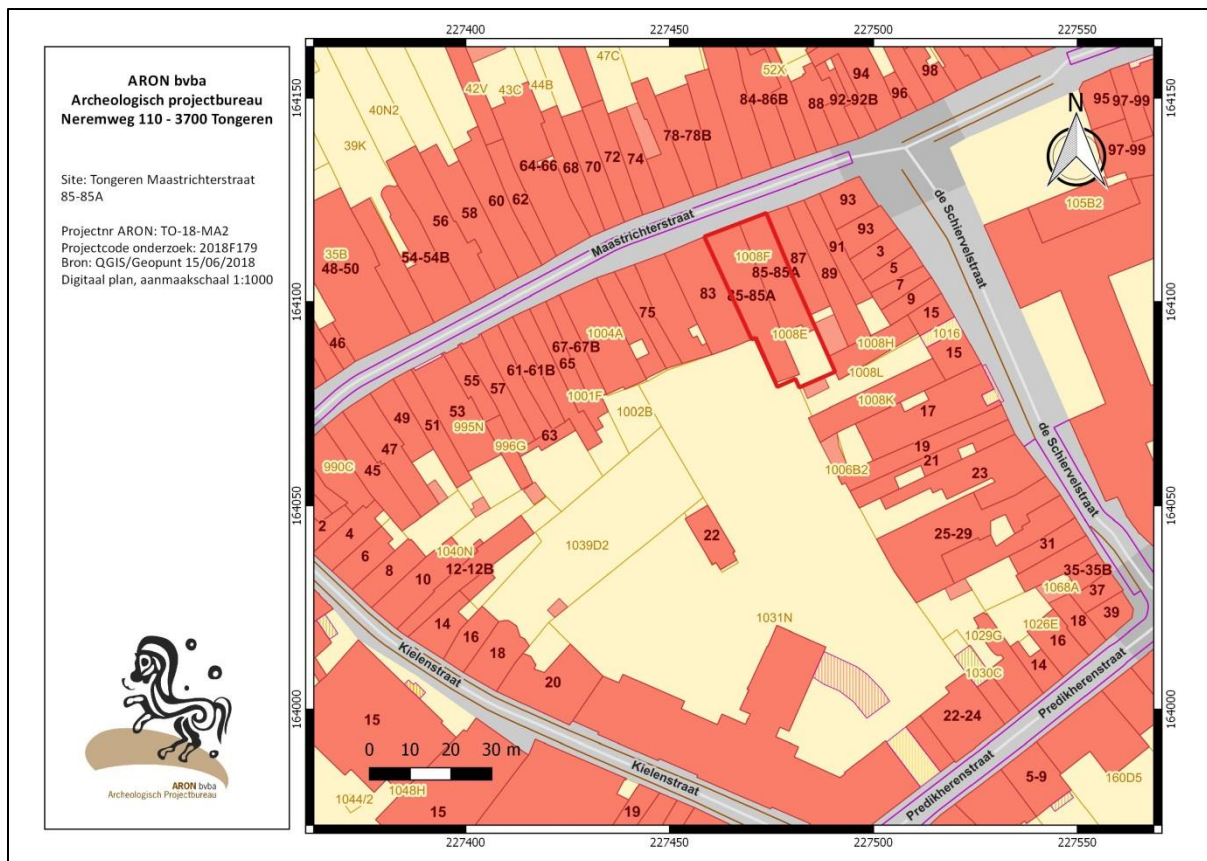
1. Beschrijvend gedeelte

1.1 Administratieve gegevens

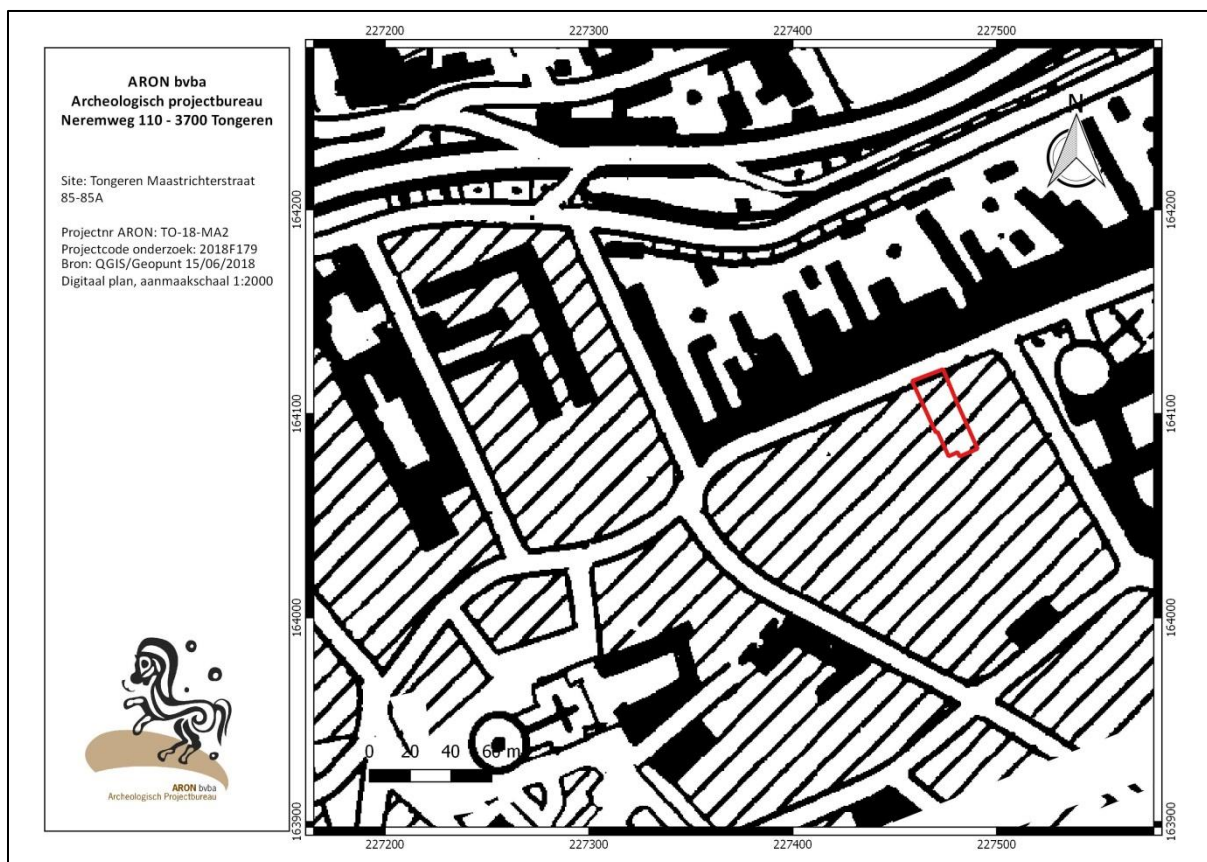
Projectcode	2018F179	
Naam en erkenningsnummer Archeoloog	Inge Van de Staey OE/ERK/Archeoloog/2015/00087	
Rechtspersoon	ARON bvba Archeologisch Projectbureau, Neremweg 110, 3700 Tongeren OE/ERK/Archeoloog/2015/00006	
Actoren en specialisten binnen het project	Functie	Naam
	Erkend archeoloog Projectleiding Assistent archeoloog (auteur)	Inge Van de Staey Elke Wesemael Dirk Pauwels
Extern wetenschappelijk advies	Nvt.	Nvt.
Locatiegegevens	Tongeren, Maastrichterstraat 85-85A	
Oppervlakte	Het totale projectgebied heeft een oppervlakte van ca. 644 m ² .	
Bounding box coördinaten	xMin, yMin: 227458.50, 164078.97; xMax, yMax: 227490.61, 164121.77	
Kadasternummers	Tongeren, 1 ^{ste} afd., sie. C, percelen 1008E en 1008F	
Thesaurusthermen ⁹	Tongeren, bureauonderzoek, Maastrichterstraat	
Overzichtsplan verstoringen	Zie <i>BIJLAGE 7</i> : Overzichtsplan aanwezige nutsleidingen op bestaande toestand (BT)	

⁸ CGP 2016, 47.

⁹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/thesaurus> .

Afb. 1: Kadastraal plan met perceelgrenzen en afbakening van het projectgebied in het rood.

Afb. 2: Topografische kaart (klassieke reeks, zw/w, 1990) met aanduiding van het projectgebied in het rood.

1.2 Archeologische voorkennis

Binnen het projectgebied werd tot op heden geen archeologisch onderzoek uitgevoerd.

In de onmiddellijke omgeving van het onderzoeksterrein zijn meerdere CAI-vindplaatsen gekend van Romeinse en postmiddeleeuwse bewoningssporen. Ook in de bredere omgeving van het onderzoeksgebied liggen verschillende CAI-locaties.

1.3 Onderzoeksvragen en randvoorwaarden

Het archeologisch bureauonderzoek heeft als doel om op basis van bestaande bronnen informatie te verzamelen over de aan- of afwezigheid van een archeologische site op het terrein, de karakteristieken, de bewaringstoestand en de wetenschappelijke waarde ervan en zijn relatie met het landschap. Verder wordt een beschrijving gemaakt van de geplande werken waarvoor de omgevingsvergunning wordt aangevraagd, van de uitvoeringswijze van deze werken en van de potentiële impact van deze werken op het bodemarchief.¹⁰

Gezien het onderzoeksgebied gelegen is in een zone met een hoge dichtheid aan bebouwing in het verleden, dient tevens bijzondere aandacht besteed te worden aan de bouwhistoriek in het gebied.

Volgende onderzoeksvragen dienen tijdens het bureauonderzoek behandeld te worden:

- Wat zijn de gekende archeologische gegevens in het projectgebied?
- Welke informatie geven de gekende historische en iconografische gegevens van het projectgebied?
- Hoe is de evolutie van de historische bebouwing van het terrein?
- Wat is de geschiedenis van het landgebruik van het terrein?
- Wat zijn de gekende verstoringen (van de huidige verhardingen, riolering, allerlei leidingen, enz)? Hoe diep gaan deze verstoringen en over welke oppervlakte verspreiden ze zich?
- Wat is de impact van de geplande werken?
- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande en gekende bronnen over het archeologische potentieel van het terrein?
- Is verder aanvullend vooronderzoek noodzakelijk? Indien ja, motiveer de keuze van de te gebruiken methode.

Randvoorwaarden:

Niet van toepassing.

---

¹⁰ CGP 2016, 48.

1.4 Beschrijving van de geplande bodemingrepen

Het bouwproject is opgevat in twee fasen, waarvoor twee afzonderlijke vergunningsaanvragen worden gedaan:

- fase 1 omvat de afbraakwerken
- fase 2 de renovatie van het pand tot gelijkvloerse handelsruimte met appartementen. De voorlopige plannen hiervan zijn terug te vinden onder BIJLAGE 10.

De geplande bodemingrepen in FASE 1 worden hieronder kort besproken (*Afb. 3-5 en BIJLAGEN 5-6*):

1. Het hoofdgebouw:

De sloop van de achtergevel van het hoofdgebouw met uitbraak van de fundering tot op vorstvrije diepte (ca. 80 cm), na afbraak van het dienstgebouw (zie *infra*). De lengte van de achtergevel, en dus de uitbraak, is 15 m, de breedte van de fundering is niet gekend. Zij zal minimaal ca. 40 cm bedragen, d.i. de dikte van het opgaand muurwerk van de achtergevel, en maximaal 80- 100 cm bedragen.

2. Het voormalig dienstgebouw:

De sloop van het voormalige dienstgebouw (110 m²) en aangebouwde afdaken, met uitbraak van de bestaande fundering tot op vorstvrije diepte (max. ca. 80 cm) en de opvulling van de bijhorende kelder (ca. 28 m²); De exacte diepte die de kelder onder huidig maaiveld bereikt, kon niet worden gemeten maar kan geschat worden op ca. 2,10-2,50 m.

3. De voormalige paardenstalling:

De sloop van de niet onderkelderde paardenstalling (74 m²);

4. De tuinzone:

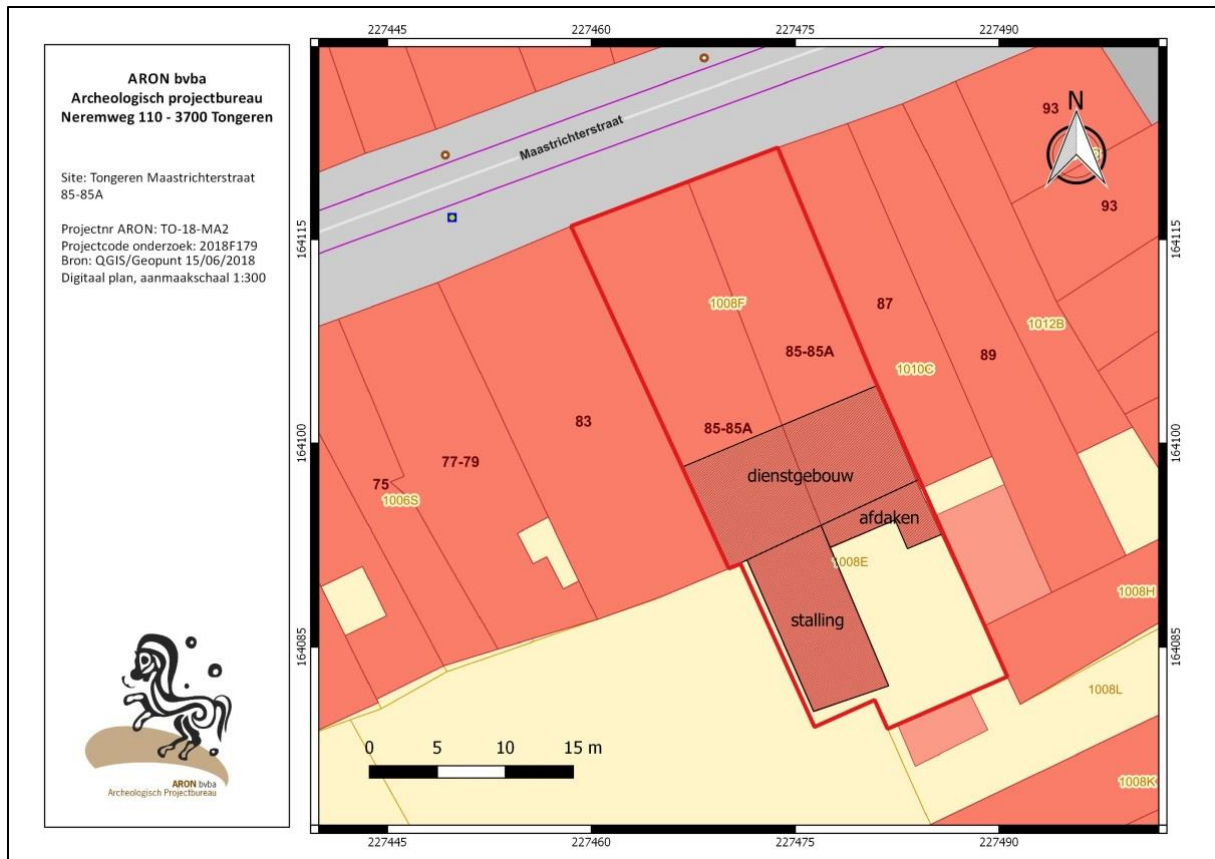
De uitbraak van de verhardingen tussen de gebouwen. De oppervlakte hiervan bedraagt ca. 100 m², de diepte van de uitbraak wordt ingeschat op ca. 20-50 cm.

In fase 2 zal naar alle waarschijnlijkheid in deze zone een regenwater-/hemelwaterput en enkele infiltratiebekkens worden voorzien. Geschat wordt dat de verticale ingreep minimaal tot 200 cm onder maaiveld zal reiken.

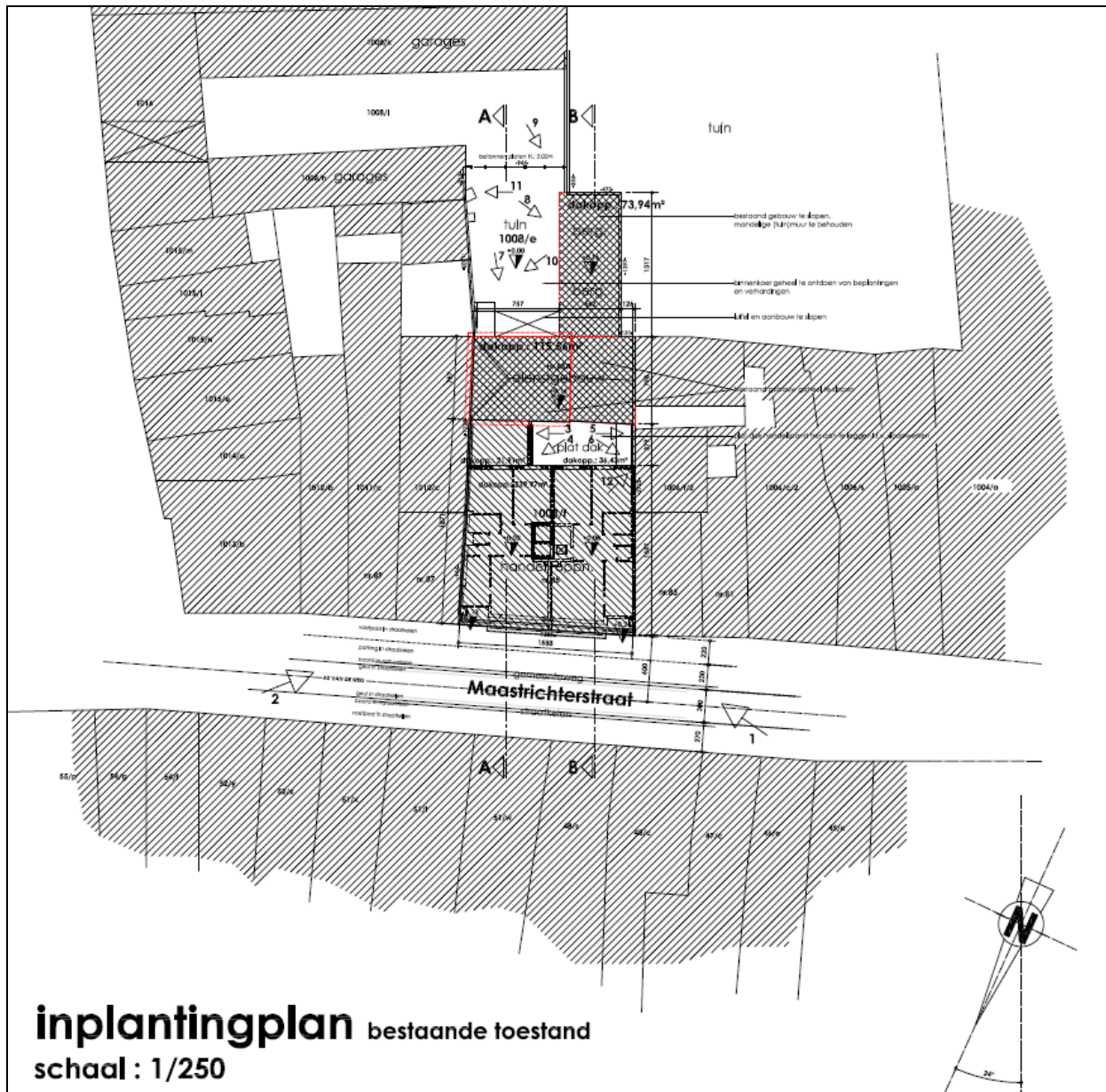
Werfzone

Het projectgebied is voor de afbraakwerken toegankelijk aan de zuidzijde, via de overdekte parkeergarages aan de de Schiervelstraat 15.

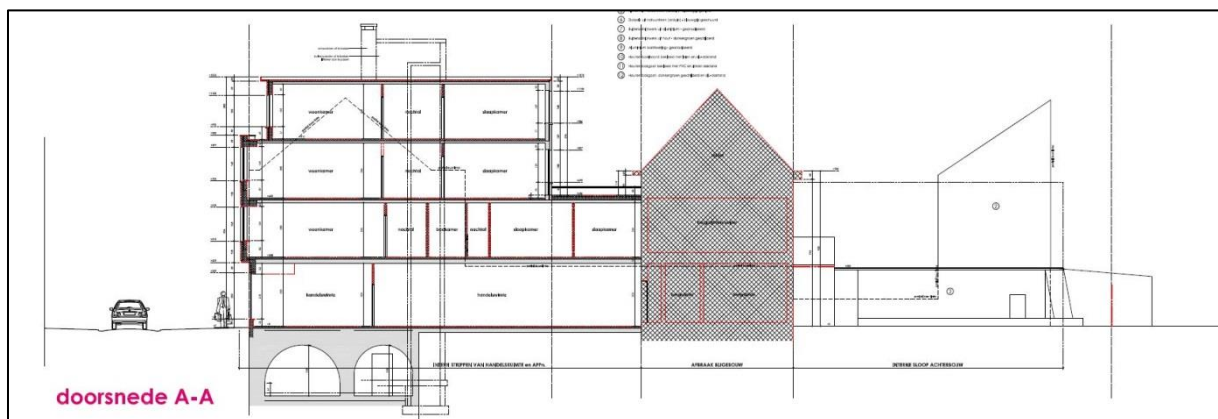
Alle bodemingrepen zullen machinaal worden uitgevoerd.

Afb. 3: Kadastraal plan met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) en van de bestaande gebouwen & afdaken die i.h.k.v. het project zullen worden gesloopt (zwart gearceerd).

Afb. 4: Inplantingsplan 'bestaande toestand' van het projectgebied met aanduiding van de geplande werken. (Bron: Mono Architecten, schaal 1.250, 04/05/2018).

Afb. 5: NW-ZO terreinsnede 'bestaande toestand' van het projectgebied (Bron: Mono Architecten, schaal 1/75, 04/05/2018).

1.5 Werkwijze, verloop en actoren

Vermits het bureauonderzoek betrekking heeft op een terrein dat gekenmerkt wordt door een hoge densiteit aan bebouwing in het verleden, diende bijzondere aandacht besteed te worden aan de landschappelijke opbouw en het gebruik ervan. Volgende kaarten werden in het kader van dit deelaspect van het vooronderzoek dan ook geraadpleegd: de topografische kaart, de bodemkaart, de potentiële bodemerosiekaart per perceel, de bodembedekkingskaart 2012, de quartair geologische kaart, de tertiair geologische kaart en het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II (AGIV). Voor het projectgebied bestaat geen geomorfologische kaart. Wel werd een geomorfologische beschrijving opgemaakt door Verstraelen, A. in het toelichtingsboekje bij de Quartairgeologische kaart, kaartblad Tongeren.¹¹ Deze beschrijving werd eveneens doorgenomen.

Om een inzicht te bekomen in de reeds gekende archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied en zijn directe omgeving werd de Centrale Archeologische Inventaris geraadpleegd.¹² Deze online inventaris, opgesteld door het Agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse Overheid, biedt een overzicht van alle tot nu toe gekende archeologische vindplaatsen in Vlaanderen. Voor zover voorhanden werd gebruik gemaakt van verschillende publicaties die betreffende archeologische vondsten en uitgevoerde opgravingen in de omgeving verschenen. Via het Geoportaal van Onroerend Erfgoed werd eveneens de inventaris van de beschermde archeologische sites, de inventaris van vastgestelde archeologische zones en de inventaris van gebieden waar geen archeologie te verwachten valt, geraadpleegd.

Voor het recentere verleden van het studiegebied werden verschillende historische kaarten bestudeerd. In eerste instantie de kadasterkaarten van Tongeren, het beste instrument om de gebruiks-/bouwgeschiedenis van het projectgebied te reconstrueren. Daarnaast ook de Villaretkaart, (1745-1748), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgemaakt op initiatief van Graaf de Ferraris (1771-1778), de Atlas der Buurtwegen (1842) en de Vandermaelenkaart (1846-1854). Deze laatste vier kaarten werden geraadpleegd via de website Geopunt.be. Via de website Cartesius.be werden de topografische kaarten uit 1873, 1904, 1939, 1969 en 1981, opgemaakt door het Nationaal Geografisch Instituut en zijn voorgangers, bestudeerd. Verder werden oude luchtfoto's (jaartallen) die eveneens via de website Geopunt.be (AGIV) ontsloten zijn bestudeerd.

Kaarten die geen bijkomende informatie over het onderzoeksterrein geven, worden niet in het bureauonderzoek afgebeeld.

De ligging van ondergrondse kabels en leidingen werd opgevraagd via KLIP. De initiatiefnemer bezorgde de tot nu gekende informatie over het plangebied.

Een visuele terreininspectie werd niet uitgevoerd. Via een omvattend fotografisch verslag (*BIJLAGE 4*), aangeleverd door de initiatiefnemer, kon namelijk een beeld bekomen worden van de huidige inrichting en de gaafheid van het onderzoeksgebied.

Het bureauonderzoek werd uitgevoerd door Dirk Pauwels van de dienst Archeologie en Monumentenzorg van stad Tongeren.

---

¹¹ <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/quartairgeologische-kaart-kaartblad-34-35-42-tongeren-met-toelichting>

¹² <https://geo.onroerenderfgoed.be/> en <http://cai.onroerenderfgoed.be/>

2. Assessment

2.1 Situering van het onderzoeksgebied

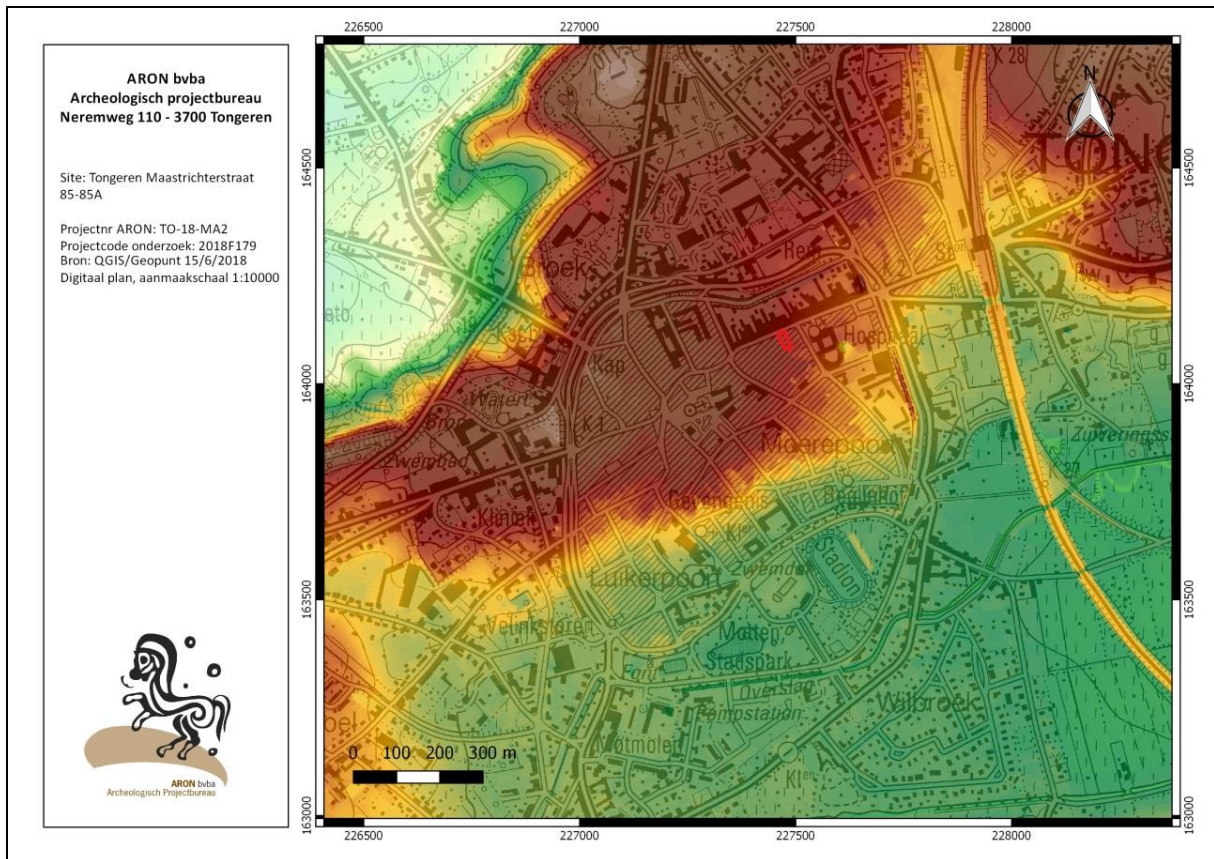
Het projectgebied ligt op ca. 250 m ten noordoosten van de OLV-Basiliek, aan de zuidrand van de Maastrichterstraat, in het bouwblok begrensd door voornoemde straat, de de Schiervelstraat, de Predikherenstraat en de Kielenstraat. Deze locatie plaatst het terrein in de oostelijke helft van de ommuurde middeleeuwse stad, waarvan de Maastrichterstraat de belangrijkste oost-west as was.

Het terrein is administratief gekend als Maastrichterstraat 85-85A, kadastraal geregistreerd als Tongeren, 1ste afd., sie. C, percelen 1008E en 1008F, en ligt op het gewestplan (21. St.-Truiden-Tongeren) in een zone met hoofdbestemming 'woongebied met cultureel, historische en/of esthetische waarde' (code 0101). Op de bodembedekkings-/bodembebruikskaart (opname 2012, 1 m resolutie) wordt de zone waarin het terrein ligt omschreven als 'gebouwen' (www.geopunt.be). Een recente kleurenorthofoto (Afb. 6) biedt een beeld van de huidige uitzicht van het projectgebied. Meer foto's kunnen teruggevonden worden in *BIJLAGE 4*. Naast de aanwezige bebouwing is een overwoekerde tuin aanwezig in de zuidoosthoek van het terrein.

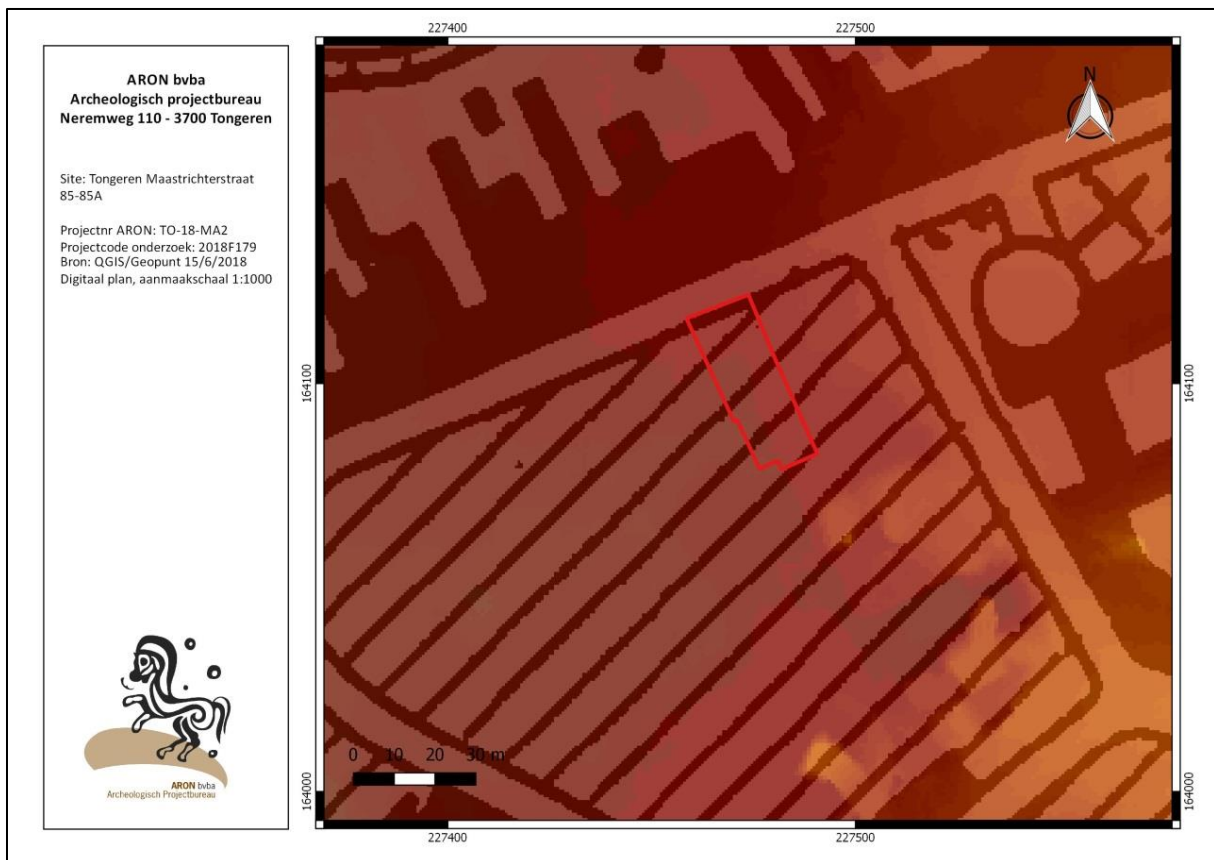

Afb. 6: Kleurenorthofotomosaïek met aanduiding van het projectgebied (rood).

Het projectgebied ligt op de heuvelrug waarop de Romeinse en middeleeuwse stad zich ontwikkelde en die de waterscheidingslijn vormt tussen het Demerbekken aan de noordkant en het Maasbekken ten zuiden ervan. Aan de noordzijde is de overgang tussen rug en lageregelegen brongebied (Fonteinbeek) vrij abrupt, in het zuiden daarentegen is de overgang naar de Jekervallei meer geleidelijk (Afb. 7 en 8). Het hoogste punt in de stad nabij de Watertorenstraat haalt een hoogte van ca. 109 m TAW. Het projectgebied ligt ca. 500 m ten noordnoordoosten hiervan op een hoogte van ca. 100-101 m TAW. Twee hoogteprofielen over het terrein werden gegenereerd, eentje in de lengteas ervan (NW-ZO oriëntatie) en de tweede dwars over de achterliggende tuinzone (ZW-NO oriëntatie) (Afb. 9). Beide geven op het eerste zicht een geaccidenteerde indruk van het terrein maar in werkelijkheid liggen de pieken en dalen slechts enkele tientallen centimeter uit elkaar (Afb. 10 en 11).

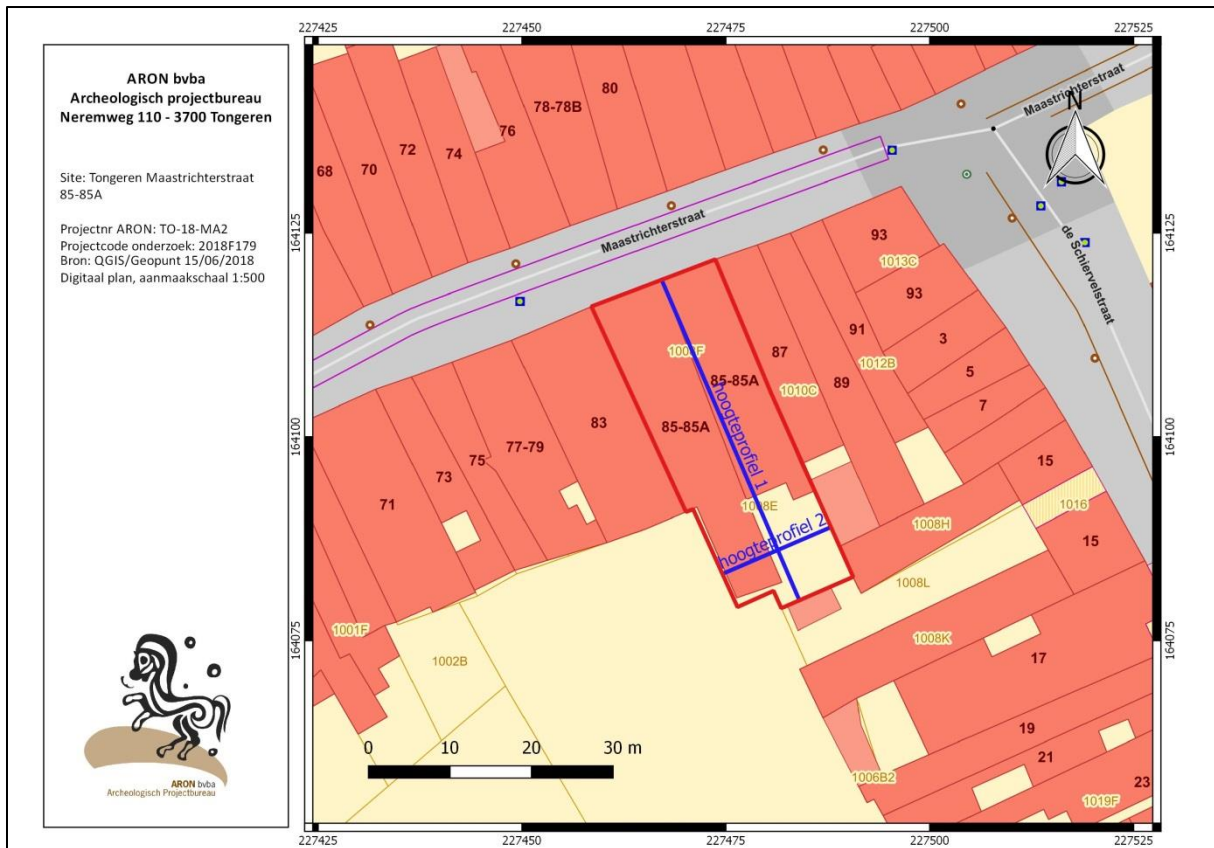

Afb. 7: Uittreksel uit het digitaal hoogtemodel Vlaanderen II met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon).

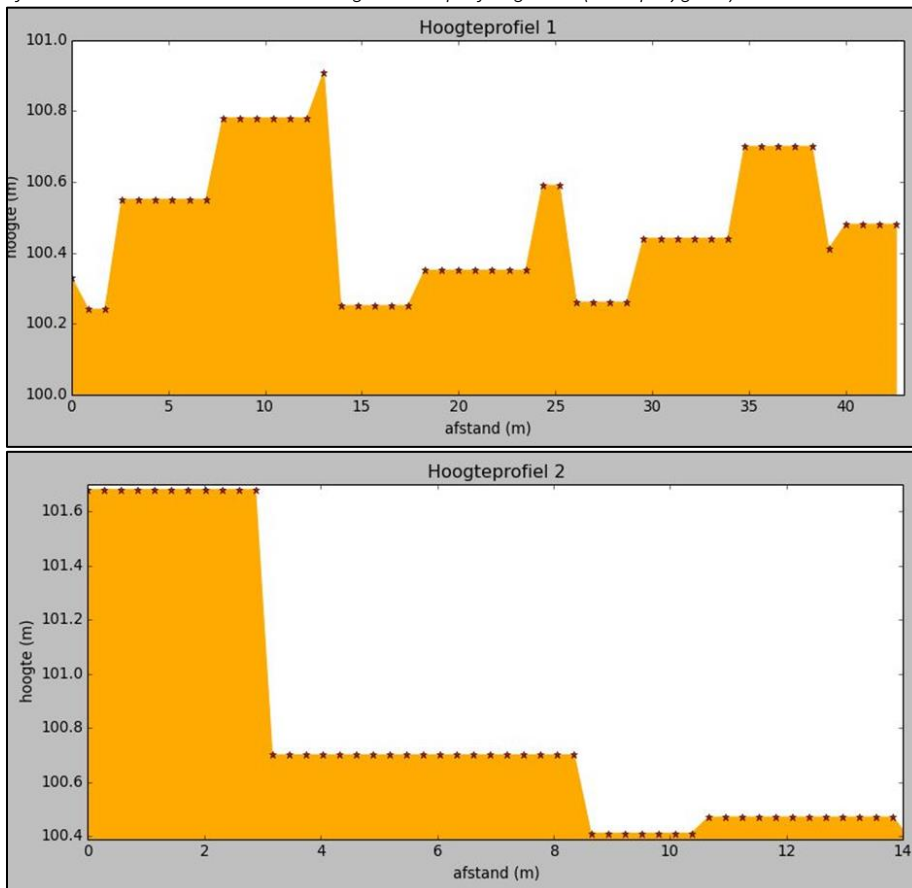

Afb. 8: Uittreksel uit het digitaal hoogtemodel Vlaanderen II met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon).

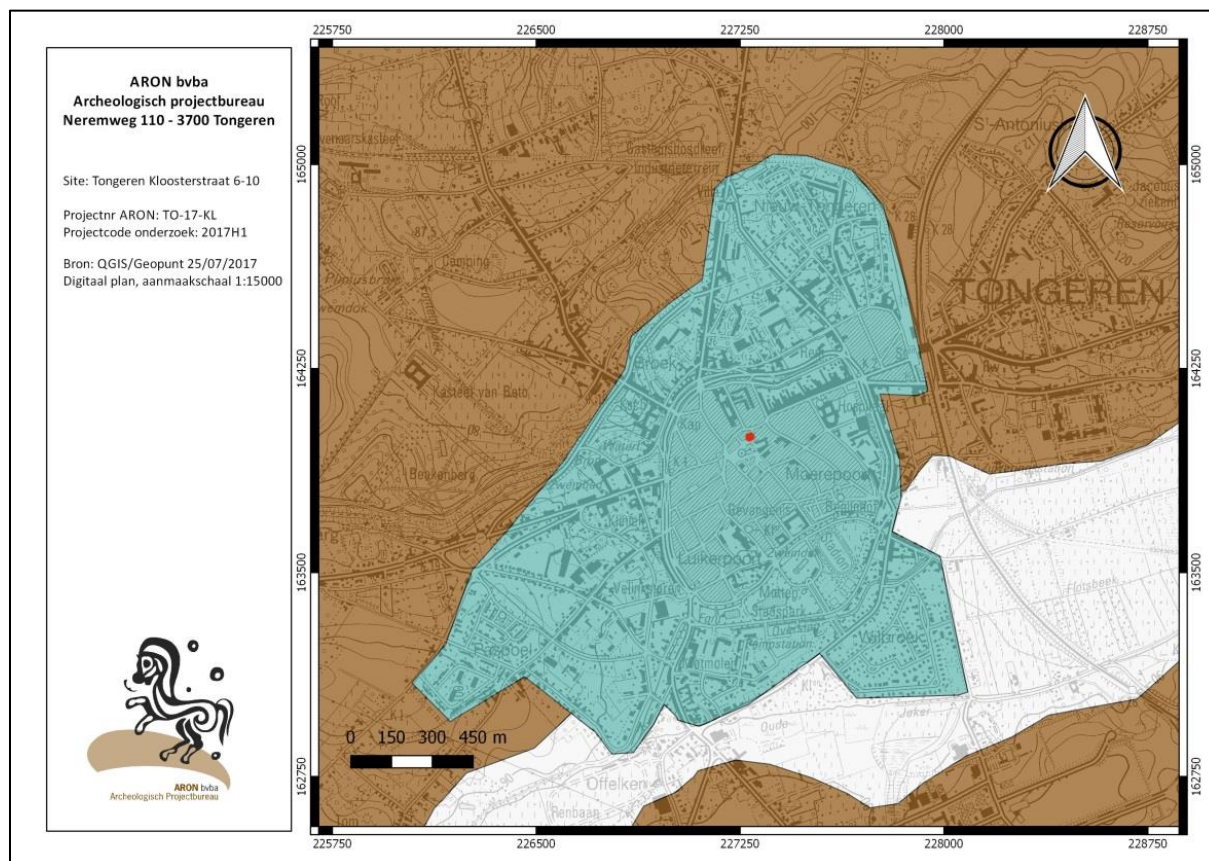
Afb. 9: Kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) en de locatie van de hoogteprofiellijnen (blauw).

Afb. 10 (boven): Hoogteprofiel 1 (NW-ZO) van het projectgebied, NW is links.

Afb. 11 (onder): Hoogteprofiel 2 (ZW-NO) van het projectgebied, ZW is links (Bron: QGIS/Geopunt, 2018F179).

Volgens de traditionele classificatie van landschappen in Vlaanderen ligt Tongeren in Droog Haspengouw, meer bepaald in het zgn. boomgaardengebied van Borgloon-Tongeren. De huidige stedelijke agglomeratie ligt vnl. ten noorden van de Jekervallei, met uitbreidingen in de vallei zelf (Afb. 12). De overgang van droog naar vochtig Haspengouw ligt noordwaarts van Tongeren, grosso modo op een oost-west lijn tussen Bilzen en Sint-Truiden. In termen van geomorfologische eenheden vertegenwoordigt de Jekervallei – zelf ook een kleine geomorfologische eenheid –, de scheidingslijn tussen ‘Het Plateau van Droog-Haspengouw’ ten zuiden en ‘Vochtig Haspengouw’ ten noorden. Het eerstgenoemde landschap is eerder vlak met weinig actieve rivieren en een netwerk van ZZO-NNW georiënteerde droogdalen, het laatstgenoemde gekenmerkt door brede vlakdalen met soms een moerassige alluviale vlakte. De Tertiaire klei onder het leemdek doet talrijke bronnen ontstaan.¹³

Afb. 12: Uittreksel uit de topografische kaart in combinatie met de traditionele landschappen (bruin = Droog-Haspengouw; turquoise = stedelijke agglomeratie; wit = Maasbekken, meer bepaald de Jekervallei), met afbakening van het projectgebied in het rood.

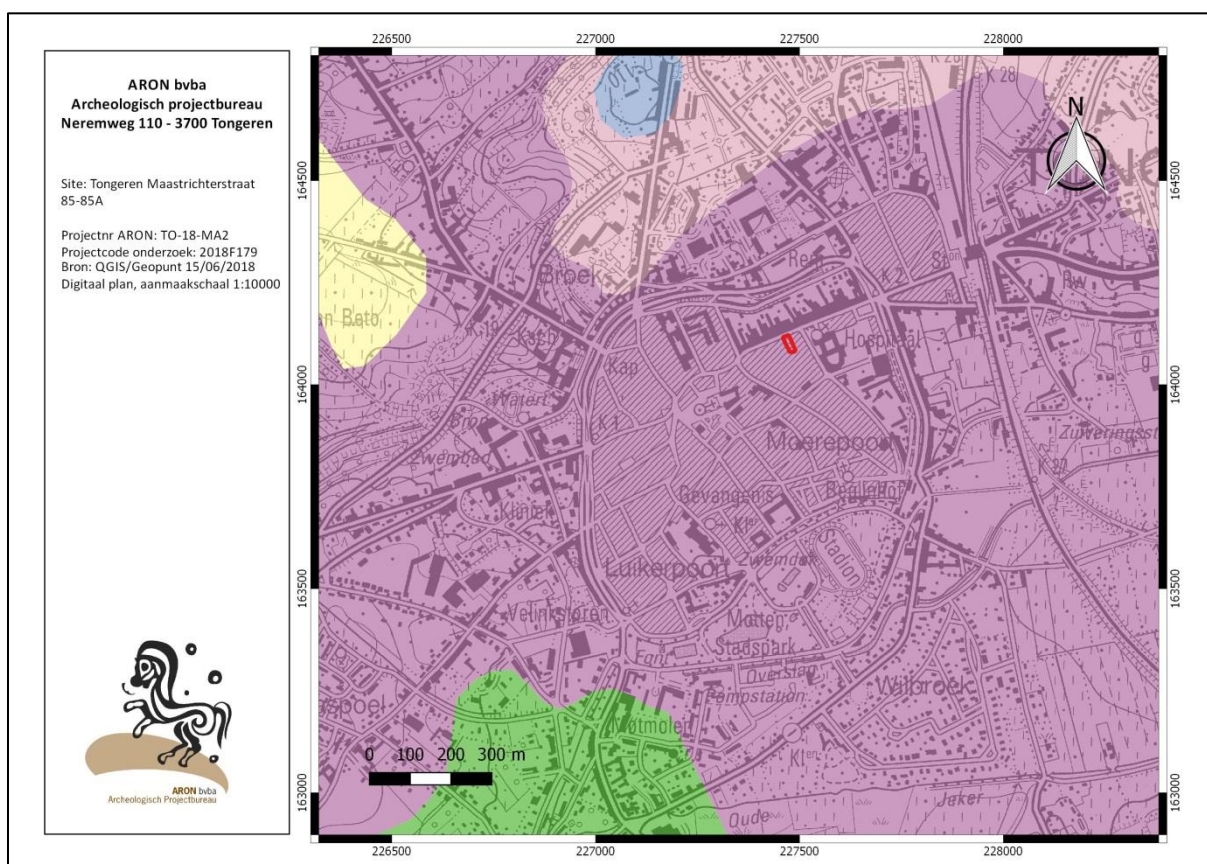
In de herindeling van het Vlaamse landschap volgens ecoregio's en -districten werd Tongeren ondergebracht in de ecoregio van de krijt- en leemgebieden, d.i. een sterk heuvelachtig gebied met vnl. zandige Tertiaire ondergrond en/of Krijt bedekt met (zand)leembodems. Deze ecoregio, die grotendeels overeenkomt met droog-Haspengouw, is gekenmerkt door twee districten, met Tongeren op de geleidelijke overgang tussen beide: noordelijk ligt het 'Golvend Haspengouws leemdistrict', een sterk glooiend gebied met vnl. ZZO-NNW georiënteerde droogdalen, en soms metersdikke Quartaire leembodems op zandige en kalkhoudende Tertiaire sedimenten. Hieronder liggen Krijtafzettingen die occasioneel dagzomen. Op de overgang tussen Quartaire lagen en Tertiaire sedimenten komt vaak een grindlaag voor.

Dit gebied gaat zuidwaarts geleidelijk over in het 'Haspengouws leemplateaudistrict', een vlakker gebied omdat het Tertiaire reliëf sterk gemaskeerd is door een zeer dikke Quartaire leemlaag op een ondergrond uit silexkrijt (met dikke vuursteenpakketten door de ontkalking van het Krijt). Dit Quartair pakket omvat Pleistocene eolische afzettingen, Holocene colluvium in de droogdalen en alluvium & veen in de actieve rivier- en beekdalen. In de

¹³ Verstraelen A. (2000).

Jekervallei met brede dalbodem bereikt dit alluviaal pakket 5-10 m. Behalve in de valleien ligt de grondwatertafel zeer diep.¹⁴

Tijdens het Laat-Krijt en in het Tertiair (66,0 tot 2,58 miljoen jaar geleden) werd in een transgressieve fase het gebied ten noordwesten van de Ardennen-Eifel as in eerste instantie bedekt met continentale en kustgebonden mariene zanden en kleien, en later met pakketten krijt. Zeespiegelschommelingen en tektoniek zorgden echter voor een ingewikkelde opeenvolging van zanden (mariene en continentaal), kleien, mergel en krijt. De eerste grote mariene transgressie van het Tertiair resulteerde tijdens het Paleoceen in de afzetting van mergels (Lid van Gelinden) en zanden (lid van Orp) van de *Formatie van Heers*. Een volgende transgressie met bijhorende sedimentatie geeft in het Boven-Eoceen aanleiding tot de vorming van de *Formatie van Sint-Huibrechts-Hern* (Sh), die de Tertiaire ondergrond van het projectgebied uitmaakt (Afb. 13). Deze Formatie, samen met de *Formatie van Borgloon* onderdeel van de groep van Tongeren, omvat het Lid van Grimmertingen en van Neerrepen. Beide leden zijn zandige afzettingen: de oudere zeer fijne zanden van Grimmertingen zijn afgezet in de zee en zijn kleiig, glauconiet- en glimmerhoudend, de jongere groenige zanden van Neerrepen daarentegen zijn afgezet tijdens een opheffingsfase en zijn grover, lossere, zandiger en vertonen stromingsstructuren. De Tertiaire lagen hellen globaal genomen naar het noorden en zijn ongeveer noordwest-zuidoost georiënteerd.

Afb. 13: Topografische kaart (klassieke reeks, zw/w, 1990) in combinatie met de Tertiaire kaart met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon), de *Formatie van St.-Huibrechts-Hern* (paars), de *Formatie van Maastricht* (groen), de *Formatie van Borgloon* (roze), de *Formatie van Heers* (geel) en de *Formatie van Bilzen* (blauw).

Het Tertiaire landschap van het gehele gebied ten noordwesten van de Ardennen-Eifel as komt tijdens het jongere Pliocene definitief boven zeeniveau te liggen en ondergaat intensieve erosie. Dit landschap krijgt vervolgens in het Quartair verder vorm door de afzetting van eolische lemen en zanden en van alluviale zanden en grinden. De eolische sedimenten werden tijdens de laatste twee ijstijden aangevoerd vanuit het noordoosten: de leem bestaat door de wisselende aanvoer uit verschillende pakketten gescheiden door bodems (Henegouwenleem-Rocourtbodemp-Haspengouwleem-Kesseltbodemp-Brabantleem), de zanden werden ten noorden van de Demer afgezet en zijn licht leemhoudend. De alluviale afzettingen bestaan meestal uit een basis van residueel tertiair grind en veel silex waarboven grove, herwerkte zanden. De Quartaire landschappelijke vormgeving is hier vooral

¹⁴ Sevenant M. e.a. (2002).

te begrijpen als een afzwakking van het Tertiaire reliëf: de eolische sedimenten zijn het dunst op de heuveltoppen en steile hellingen, en dikker op de zwakke hellingen en in de dalen. De alluviale afzettingen in de vorm van colluvium en van rivier- en beekalluvium zorgen voor een opvulling van depressies en dus en afzwakking van de hellingen.¹⁵

De Quartairgeologische kaart geeft ons een inzicht in de opbouw van het huidige landschap, nl. de formaties die werden afgezet tijdens het Quartair. Het Quartair is in de geologische tijdschaal de jongste periode en in de stratigrafische kolom het bovenste systeem. Het Quartair (2,58 miljoen jaar geleden tot heden) is de jongste, bovenste of laatste onderverdeling van het Cenozoïcum. Het volgt op het Neogeen en is onderverdeeld in twee series: het Pleistoceen en het Holoceen.

Uit deze kaart (*Afb. 14*) blijkt dat het projectgebied volledig in een zone ligt met een leempakket tussen 4 en 10 m dik dat zich over onder de volledige historische stadskern uitstrekt, met uitzondering van de lagergelegen zone van de Jekervallei. De boven genoemde leempakketten uit Pleistoceen en Holoceen hebben elke hun karakteristieken. De Henegouwenleem uit het Saalien is zandig en heeft een bandenstructuur met rode, beige en lichtgrijze kleuren. Talrijk aanwezige zwarte deeltjes wijzen op mangaanneerslag. In deze leem vormt zich tijdens het Eemien de roodbruine Rocourtbodem. Deze bodem wordt afgedekt door het volgende leempakket, de zgn. Haspengouwleem. Deze leem, of löss, uit het Weichseliaan is gelaagd, gekenmerkt door talrijke vorstbodems en grijzer in voorkomen dan de voorgaande. Bovenaan deze leem komt de Kesseltbodem voor. Beide pakkettenleem zijn zeer gelijkend en niet altijd van elkaar te onderscheiden, zeker wanneer de karakteristieke bodemvormig ontbreekt. Tenslotte vermelden wij als jongste leempakket de Brabantleem, een bruine korrelige leem met verschillende herkenbare horizonten (zoals bijv. de Eltviller Tuf-aslaag of de Tongenhorizont van Nagelbeek). Het bovenste pakket van de Brabantleem is een ontkalkte bruine leem.

In de Jekervallei is er sprake van Jekeralluvium (met veensubstraat), dat bovenop de Tertiaire basis vooral bestaat uit lemen en kleien.

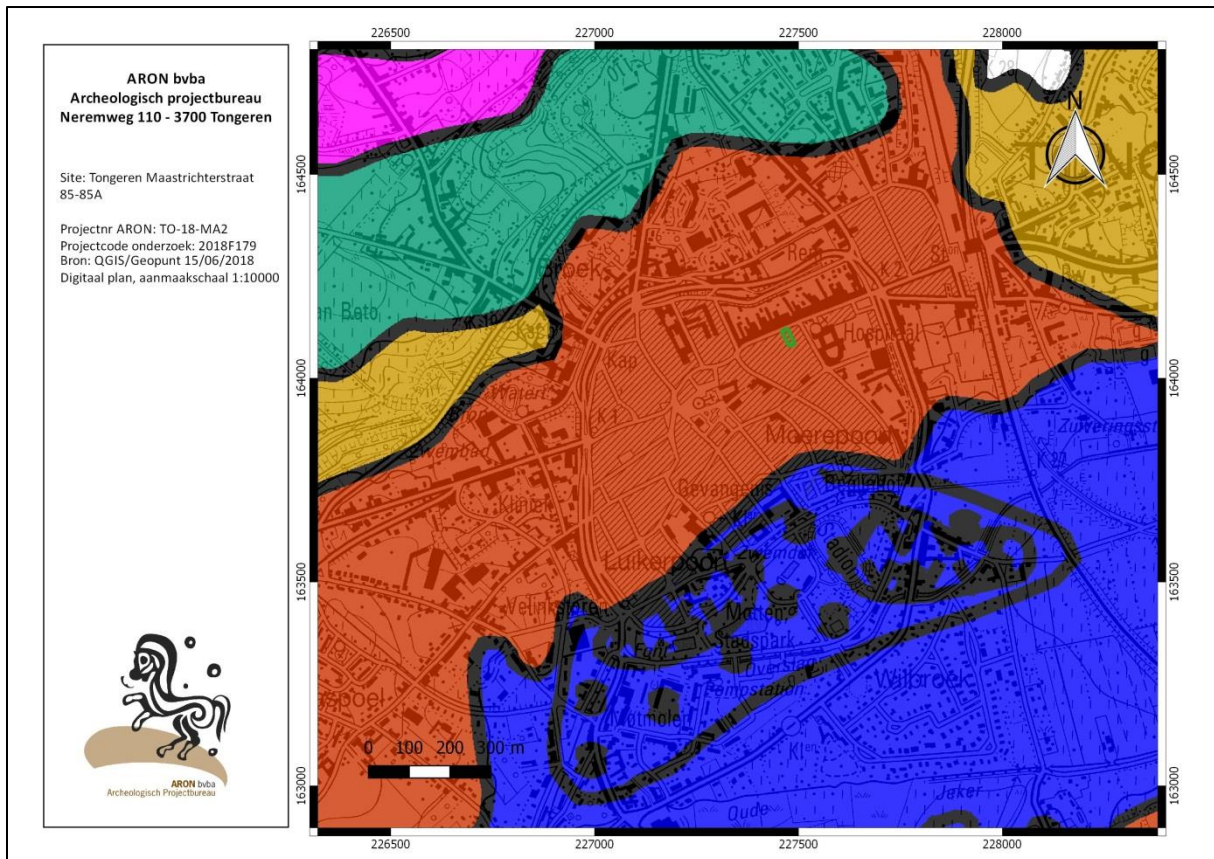
Noordelijk van de stadskern, en hier ongeveer samenvallend met het tracé van de Romeinse 2de eeuwse stadsmuur, komt zandige leem voor. Het betreft hier een afwisseling van lemen en zanden, met een groter aandeel aan leem dan aan zand.¹⁶

De bodemkaart geeft voor het projectgebied enkel OB-gronden weer, dit zijn antropogeen gewijzigde - in dit geval bebouwde - gronden (*Afb. 15*).

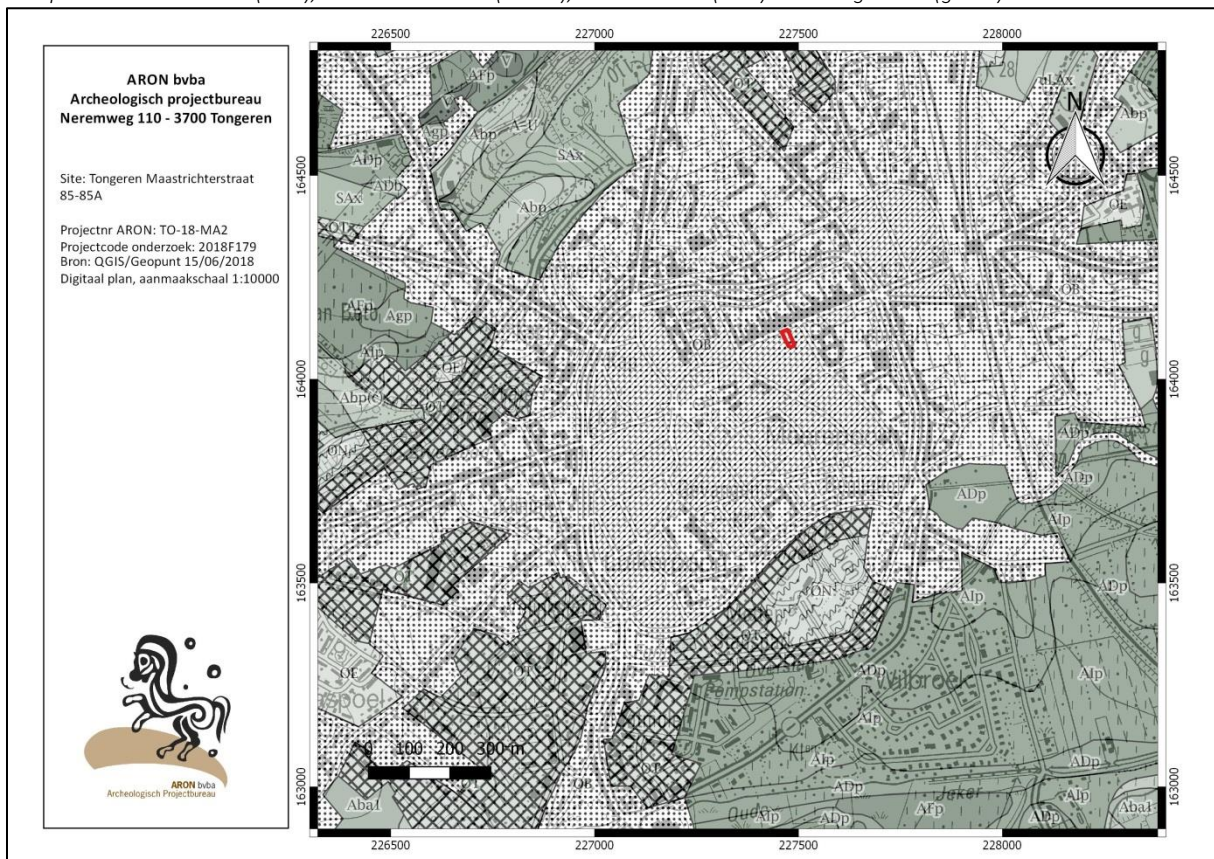
---

¹⁵ De Geyter G. (2001).

¹⁶ De Geyter G. (2001); Verstraelen A. (2000).

Afb. 14: Topografische kaart (klassieke reeks, zw/w, 1990) in combinatie met de Quartair profieltypekaart kaartblad 34-35 Tongeren, met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon), het leempakket van 4-10 m dik (oranjebruin), het leempakket van 1-4 m dik (oker), het Jekeralluvium (blauw), beekalluvium (roze) en zandige leem (groen).

Afb. 15: Uittreksel uit de Bodemkaart met aanduiding van het projectgebied in het rood.

2.2 Historische situering

2.2.1 Beknopte geschiedenis van Tongeren met speciale aandacht voor het projectgebied en omgeving¹⁷

Van groot belang voor de geschiedenis van het projectgebied is de ‘stadsstichting’ van Tongeren rond 10 v. Chr. m.b.v. Romeinse militairen, een fenomeen dat door zijn impact op de onmiddellijke omgeving zijn gelijke niet kent. Er is momenteel een wetenschappelijke consensus dat de stad ex nihilo werd gesticht, m.a.w. dat er geen pre-Romeinse voorgangersnederzetting is geweest. Nochtans was er lang vóór de Romeinen opdoken bewoning of menselijke activiteit op de plaats van of in de nabijheid van die latere stad: archeologisch onderzoek van het Tertiaire zand onder de Romeinse niveaus leverde op verschillende locaties in het hoger gelegen deel van de Romeinse stad lithische artefacten op uit het Meso-Neolithicum, terwijl bewoningssporen en/of artefacten uit de ijzertijd aan het licht kwamen ten westen, noorden en oosten van de stedelijke perimeter.¹⁸

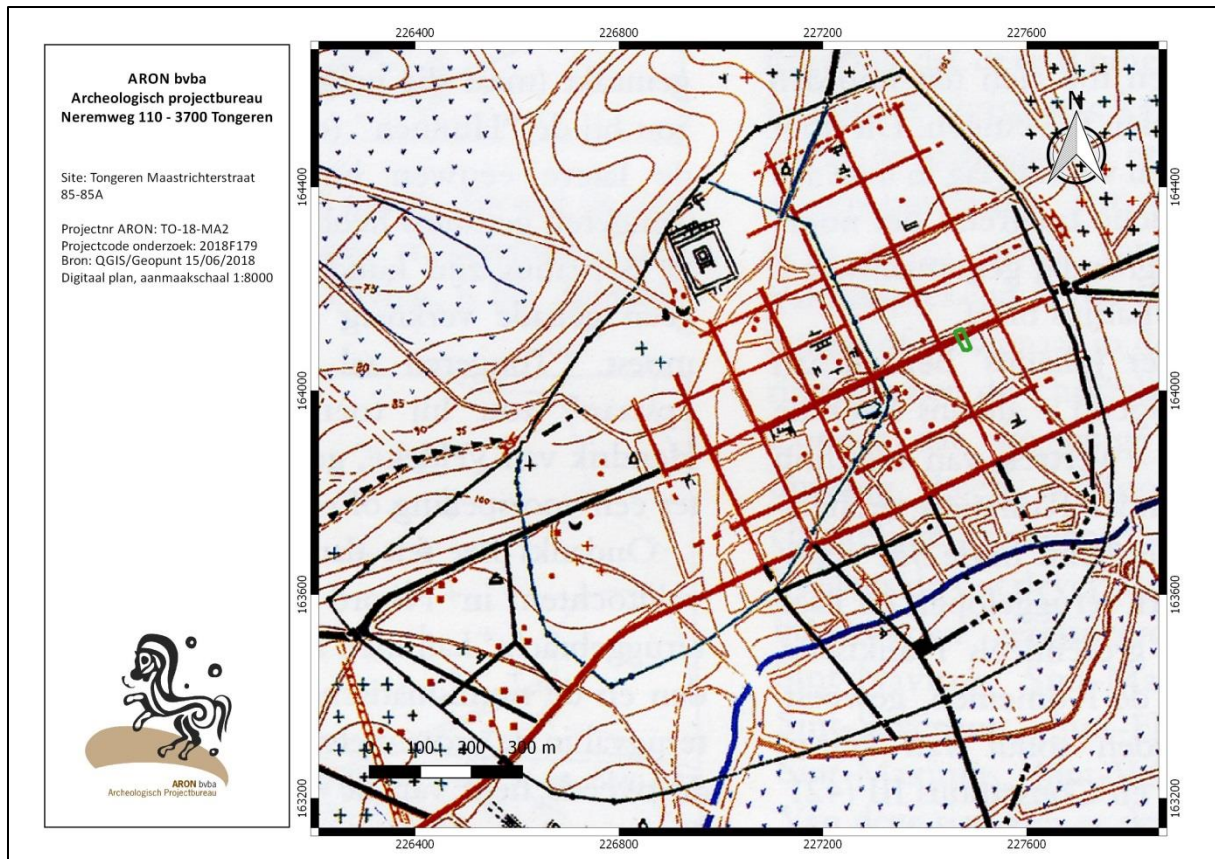
Onder Octavianus (de latere keizer Augustus, 27 v. Chr. – 14 na Chr.) werd Tongeren één van de vele civitashoofdsteden die de provincie Gallia Belgica telde: *Atuatuca Tungrorum* werd hoofdplaats van de *civitas Tungrorum* (Afb. 16). In de volgende decennia werd de stad steeds verder uitgebouwd. De dichtheid en verspreiding van de bebouwing op niveau van zowel de individuele loten als de stad in haar geheel is niet duidelijk. Het stedelijk stratennet, geënt op de grote verkeersas Boulogne-Keulen, kende een ‘verkiezing’ onder de regering van keizer Claudius. Deze operatie is misschien te correleren met de aanleg – of verdere uitbouw – van het forum van de stad. De O-W as van de stad verplaatste zich noordwaarts. Ondanks de occasionele calamiteiten, die zich archeologisch weerspiegelen in brandlagen in het bodemarchief, ontwikkelde de stad zich tot in de 3de eeuw verder. Hoe die ontwikkeling zich concreet vertaalde in de stadstopografie is nog relatief onduidelijk wegens het fragmentaire zicht op publieke en private gebouwen in de stad. Van de eerste categorie zijn een aantal gebouwen / constructies welbekend omdat ze bovengronds bewaard zijn gebleven (het aquaduct, de 2de eeuwse stadsmuur) en/of gedeeltelijk archeologisch zijn onderzocht (tempel, horreum). De tweede categorie is enkel gekend via archeologisch onderzoek op sites zoals bijv. de Kielenstraat, Clarissenstraat, Vermeulenstraat, Vrijthof en Elfde Novemberwal. De verwerking van de archeologische data uit deze laatste opgravingen is echter nog niet gebeurd, waardoor cruciale informatie nog onontgonnen is.

Het projectgebied ligt in de vroege keizertijd een 200-tal meter heuvelopwaarts van de grote weg Bavay-Keulen die in deze periode de oost-west hoofdweg doorheen de stad vormt (Afb. 17). Het ligt op/net aan de zuidrand van de decumanus die in de volgende periode deze oude oost-west as zal vervangen en de *decumanus maximus* zal worden. Het projectgebied ligt deels aan de noordrand van een insula in gevormd door de latere *decumanus maximus* (ongeveer Maastrichterstraat-Sint-Truiderstraat) aan de noordzijde en de eerste *decumanus* ten zuiden hiervan. De west- en oostgrenzen van de *insula* vallen samen met twee *cardines* waarvan resten de afgelopen jaren werden aangesneden bij archeologisch onderzoek aan de Elfde Novemberwal (bouwproject Anicius), de Sacramentstraat (bouwproject GO!) en de Kielenstraatopgraving (bouwproject gerechtshof). Deze *insula* omvat een groot deel van het huidige bouwblok tussen de Maastrichterstraat, Kielenstraat, de Schiervelstraat en Predikherenstraat.

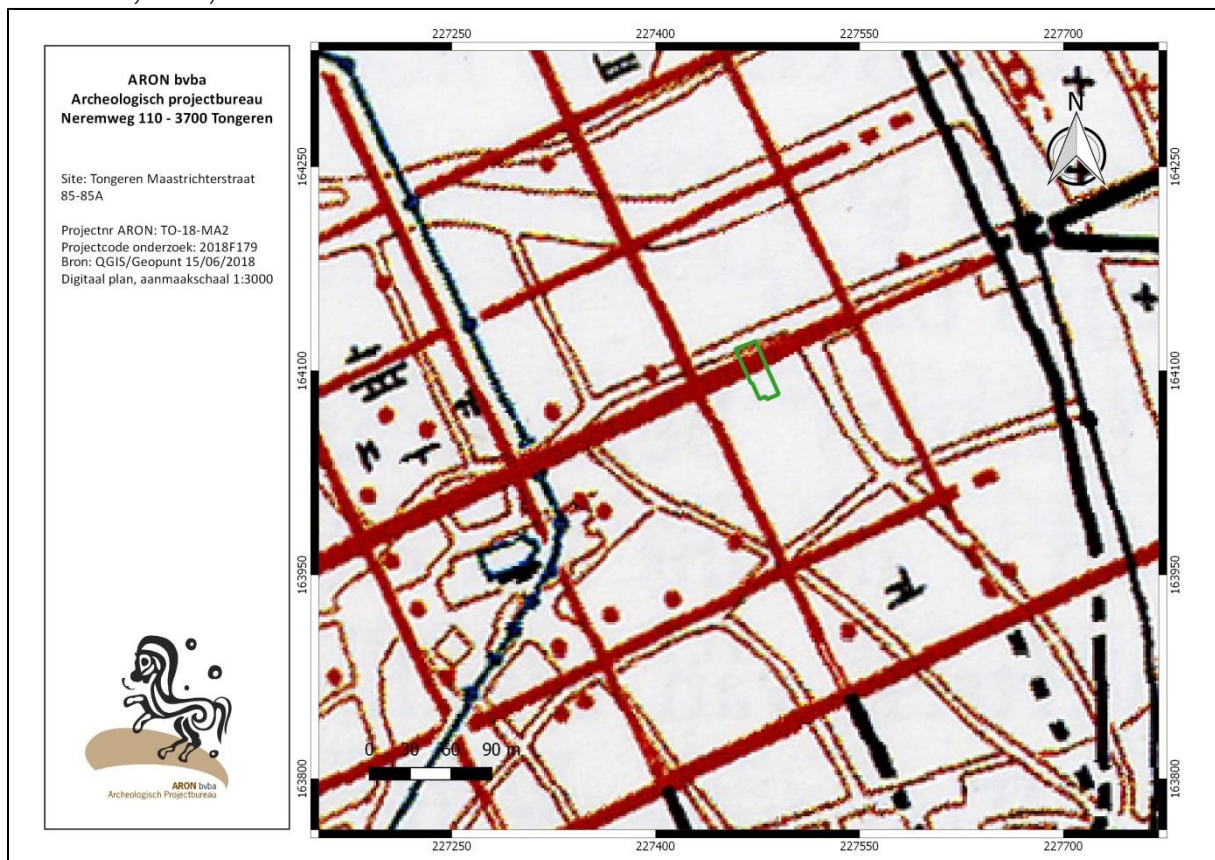
¹⁷ Baillien D.(1995); Baillien H. (1948); Baillien H.(1954a); Baillien H.(1954b); Baillien H. (1976); Baillien H. (1979); Bink M. (2007); Borgers K., e.a. (2008); Borgers K., e.a. (2009a); Borgers K., e.a. (2009b); Borgers K., M. Steenhoudt (2010); Breuer J. & H. Van de Weerd (1935); Defresne S. (1996); De Schaetzen G. (1943); De Winter N. (2009); Driesen ea. (2008); Engelen (1987); Eryvnc A., e.a. (2014); Gerits J. (1989); Geukens (1990); Helsen ea. (1988); Hoebreckx ea. (2015); Huybrigts F., (1904); Janssen G. (1865); Marinis T. (2004); Mertens J. (1986), 143-148; Nouwen R. (2012); Pacquay J. (1934); Raepsaet-Charlier M.-Th. & A. Vanderhoeven (2004); Reaygel ea; (2011); Scheepers (2009); Steenhoudt M. & M. Smeets (2014); Thys (1888); Ulrix F. (1904); Ulrix F. (1958); Ulrix F. (1963); Van de Weerd (1919); Vanderhoeven A. e.a.(1992); Vanderhoeven A. e.a. (1993); Vanderhoeven A. (1996); Vanderhoeven A. (2001); Vanderhoeven A. (2007); Vanderhoeven A. (2012), 135-146; Vanderhoeven A. (2017); vanderhoeven (2018); Vanderhoeven ea. (1992); Vanderhoeven A. e.a. (1994); Vanderhoeven A. & M. Vanderhoeven, (2004); Vanderhoeven A. & G. Vynckier, (1995, 1998, 2009, 2010); Vanderhoeven & Eryvnc (2016, 2017); Vanvinckenroye W. (1971); Vanvinckenroye W., (s.d.); Vanvinckenroye W. (1985); Vanvinckenroye W. (1995); Verhelst K. (s.d.); Wesemael ea. (2011); Wesemael ea. (2012); Wyns S. (2010).

¹⁸ Steentijdvondsten: zie bijv. voor de Elfde Novemberwal Vanderhoeven, A.&Vynckier, G. (1998), voor de Vermeulenstraat I,II en III Vanderhoeven A. & Vynckier G.(2009), Vanderhoeven A. & Vynckier G.(2010) en Borgers K., e.a. (2010), voor de Bilzersteenweg De Winter, N. (2009); voor ijzertijdsporen en -vondsten: Bink, M. (2007), Steenhoudt M. & Smeets M. (2014), Verelst, K. (s.d).

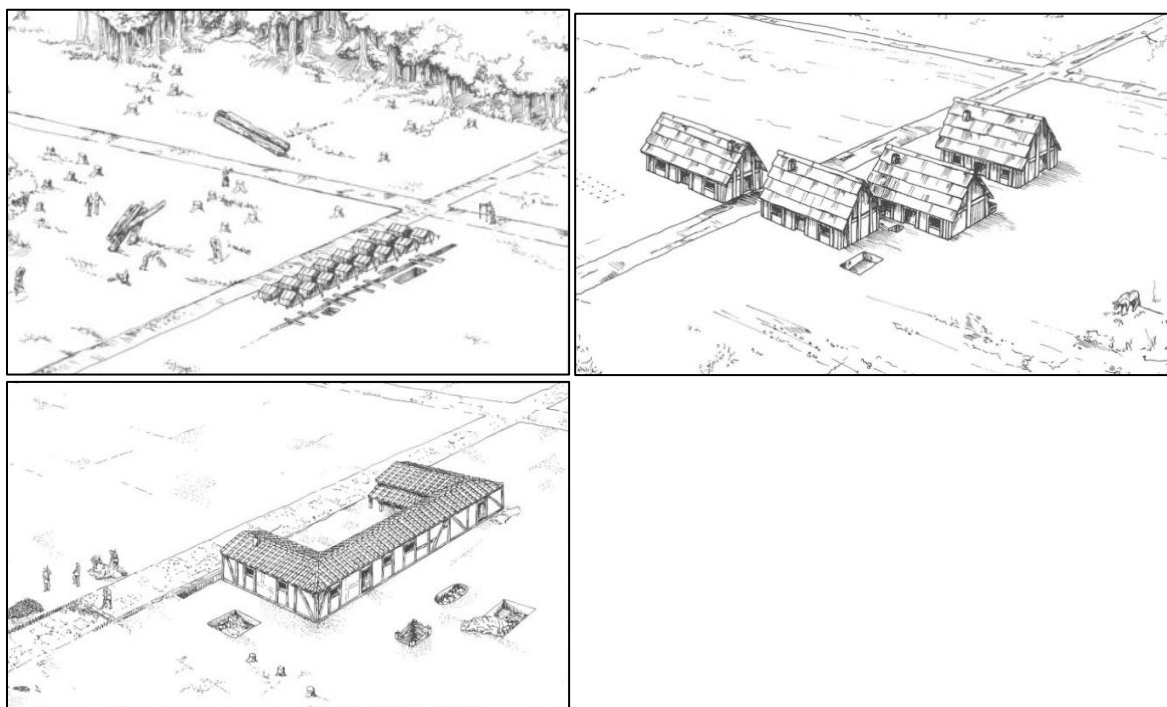

Afb. 16: Het Romeinse stadsplan van Tongeren met aanduiding van het projectgebied (groene polygoon). (Bron QGIS/Vanvinckenroye 1985).

Afb. 17: Detail uit het Romeinse stadsplan van Tongeren met aanduiding van de locatie van het projectgebied (groen) bij de decumanus maximus. De meest zuidelijke decumanus in deze afbeelding komt overeen met het tracé van de weg Bavay-Keulen.

Hoe wij ons de invulling van deze *insula*, en bij uitbreiding andere *insulae*, in de vroege keizertijd moeten voorstellen is niet altijd even duidelijk. Indien bij opgravingen de oudste bewoningsniveaus worden bereikt en onderzocht, dan is het sporenbestand vaak grondig verstoord door latere ingrepen en is het derhalve moeilijk een coherent beeld van de occupatie in deze vroege periode van de stadsontwikkeling te krijgen. Een voorbeeld hiervan zijn de diverse vroeg-Romeinse greppels, kuilen en paalkuilen die bij de opgraving Vermeulenstraat IV aan het licht kwamen maar voorlopig niet op een betekenisvolle manier met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Gelukkig werd net ten zuidwesten van het projectgebied de meest uitgebreide stratigrafische opgraving tot dusver in Tongeren uitgevoerd. De Kielstraat-opgravingen van 1986-1995 en 2006 zijn de enige stratigrafische opgravingen waar de bewoningsevolutie aan weerszijden van een *cardo* vanaf de vroeg-Romeinse periode in detail werd gedocumenteerd. Dit onderzoek is dan ook de referentiesite geworden voor (dit deel van) het stadsbeeld in de eerste decennia na de stadsstichting. Op basis van het slechts gedeeltelijk uitgewerkte sporen- en vondstenbestand¹⁹ konden vier preflavische bewoningsfasen worden onderscheiden (Afb. 18), gaande van kuilen, paalkuilen en greppels van tenten/lichte barakken geassocieerd met een militaire aanwezigheid bij de aanleg van het oorspronkelijke stratennet (periode I: augusteisch), over inheemse woonstalhuizen van het Alphen-Ekerentype tot de transformatie van dit traditionele grondplan naar een meer zuiders getint plan (perioden II-IV: laat-augusteisch-tiberisch-neronisch). Pas vanaf de flavische periode gebeurde geleidelijk de omschakeling van houtbouw naar steen(sokkel)bouw (periode V-VI: flavisch - 3de eeuw).

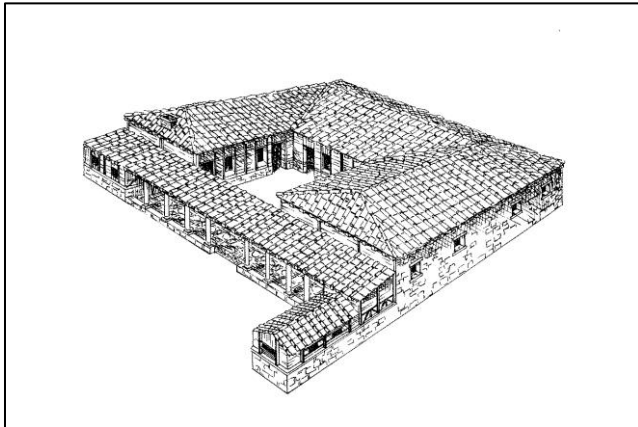
Afb. 18: Reconstructietekening van de 4 preflavische occupatieperioden aan de Kielstraat (linksboven: periode I, rechtsboven: periode II, onderaan: periode III en IV) (bron: Vanderhoeven 2001).

Deze *insula* aan de *decumanus maximus* zal vanaf de Claudische periode, wanneer de ‘verkiezing’ van het stratennet gebeurt, mee zijn geëvolueerd met de groeiende stedenbouwkundige ontwikkeling van de stad: de *decumanus* wordt als een dubbele ‘boulevard’ aangelegd en het projectgebied moet gedurende de hele Romeinse periode dan ook een toplocatie in het stadsweefsel zijn geweest. Het gebouwenbestand in de periode tussen de Flaviërs en de 3de eeuw na Chr. definitief naar steen(sokkel)bouw evolueren (periodes V en VI), met grondplannen naar mediterrane model met vertrekken geschikt rond binnentuinen (Afb. 19). In het zuidelijke deel van het projectgebied zal de bebouwing bestaan hebben uit een combinatie van woonruimte met waarschijnlijk handelsruimte(n) aan de zijde van de *decumanus*.

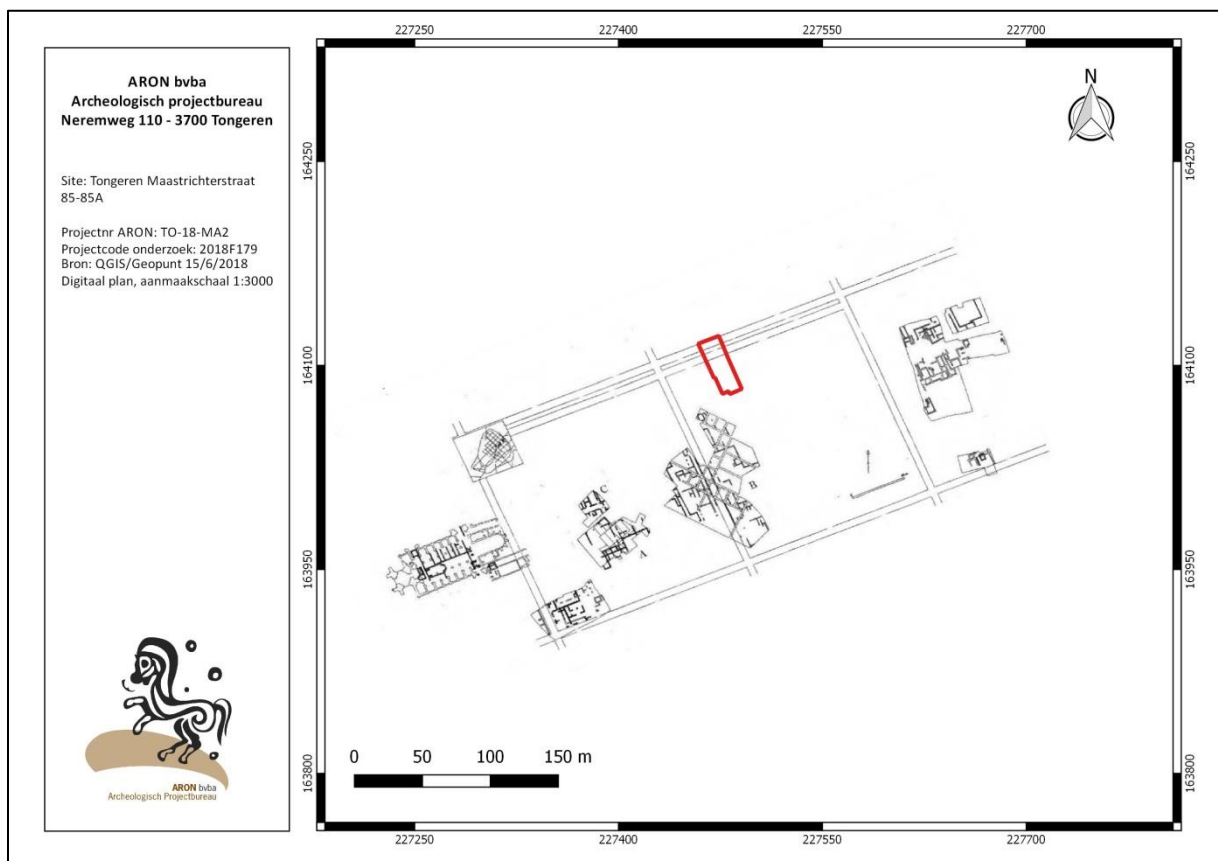
¹⁹ Van de opgraving Kielstraat 1986-1995 en Kielstraat 2006 – fase 2 (beide uitgevoerd door het IAP/VIOE) is geen definitieve rapportage voorhanden, van Kielstraat 2006 – fase 1 (uitgevoerd door Aron bvba) wordt de rapportage binnenkort gepubliceerd in de reeks *Atuatuca* van het Gallo-Romeins Museum te Tongeren.

Voor een idee van de inname van de zone van het projectgebied kunnen wij beroep doen op een synthesekaart van Romeinse steenbouw (Afb. 20) die werd onderzocht tijdens een aantal opgravingen in drie *insulae* gelegen in de zone tussen de OLV-Basiliek en het Sint-Janshospitaal: het betreft onderzoek aan het Vrijthof (terrein gerechtshof), aan weerszijden van de Kielenstraat (terreinen museum en gerechtshof) en aan weerszijden van de Clarissenstraat (terreinen 'Clarissenklooster', Veemarkt en Julianuscomplex).

Afb. 19: Reconstructietekening van de stadswoning uit het einde van de 1ste – eerste helft van de 2de eeuw na Chr aan de Hondstraat (bron: Vanderhoeven 2001).

Afb. 20: Syntheseplan met aanduiding van de steenbouwsporen in een aantal opgravingen ten oosten van de OLV-Basiliek, in drie *insulae* aansluitend op de zuidrand van de *decumanus maximus* (bron: VIOE, overgenomen uit Driesen & Borgers 2008).

De stad verandert in belangrijke mate in de laat-Romeinse periode en is daarmee geen uitzondering: overal in Gallië worden in deze periode stedelijke centra versterkt, waarbij de nieuwe versterking vaak slechts een deel van de oude stad omvatte. De idee van een centraal, keizerlijk bouwinitiatief dat hieraan ten grondslag ligt, is heel plausibel. De bouw van de muur in Tongeren gebeurde in de periode van de tweede helft 3de - 1ste helft 4de eeuw, en kan in die zin zowel passen in een herformulering van keizerlijk gezag na de onderwerping van het afgescheurde

Gallische Rijk door keizer Aurelianus (270-275 n. Chr.), als in de omvattende administratieve en militaire reorganisatie van de provinciale verdediging onder de Tetrarchie (294-305 n. Chr.). Of hij dateert nog later in de 4de eeuw, onder keizer Constantijn (308-337 n. Chr.). De versterking van dit 'kernareaal' betekent hoegenaamd niet dat in de zone tussen de nieuwe muur en (wat nog restte van) de 2de eeuwse muur geen mensen meer woonden en werkten, zoals het archeologisch onderzoek aan de Minderbroedersstraat trouwens duidelijk maakte.

Het projectgebied ligt in deze periode buiten de laat-Romeinse stadsmuur. Ondanks deze fysieke barrière rond de 'verkleinde' stad bleef het projectgebied natuurlijk wel een interessante locatie. De *decumanus maximus* bleef n.l. in gebruik als oost-west as doorheen de stad en het projectgebied lag in de gewijzigde stadstopografie nu ongeveer halverwege tussen de (al dan niet nog bestaande) Maastrichterpoort in de 2de eeuwse muur en de nieuw opgerichte stadspoort (Afb. 17). Of deze ligging ook voor de 4de eeuw een bewoningscontinuïteit garandeert is maar de vraag. Immers, uit de resultaten van de Kielenstraatopgravingen door het GRM en het IAP blijkt dat op deze plaats het woningbestand op het einde van de 3de eeuw aan brand ten onder ging. Een jongere puinlaag doet bovendien veronderstellen dat het gebouw in de 4de eeuw werd gesloopt. Of er een causaal verband bestaat tussen de sloop en de bouw van de nieuwe stadsmuur is niet duidelijk maar wel aannemelijk. Vanaf de 4de eeuw ontbreken in elk geval bewoningssporen in het opgegraven areaal. Begraven werd er wel, zoals drie laat-Romeinse graven tussen de afgebroken/verwoeste restanten van een Romeinse stadswoning aan de Kielenstraat aantonen.

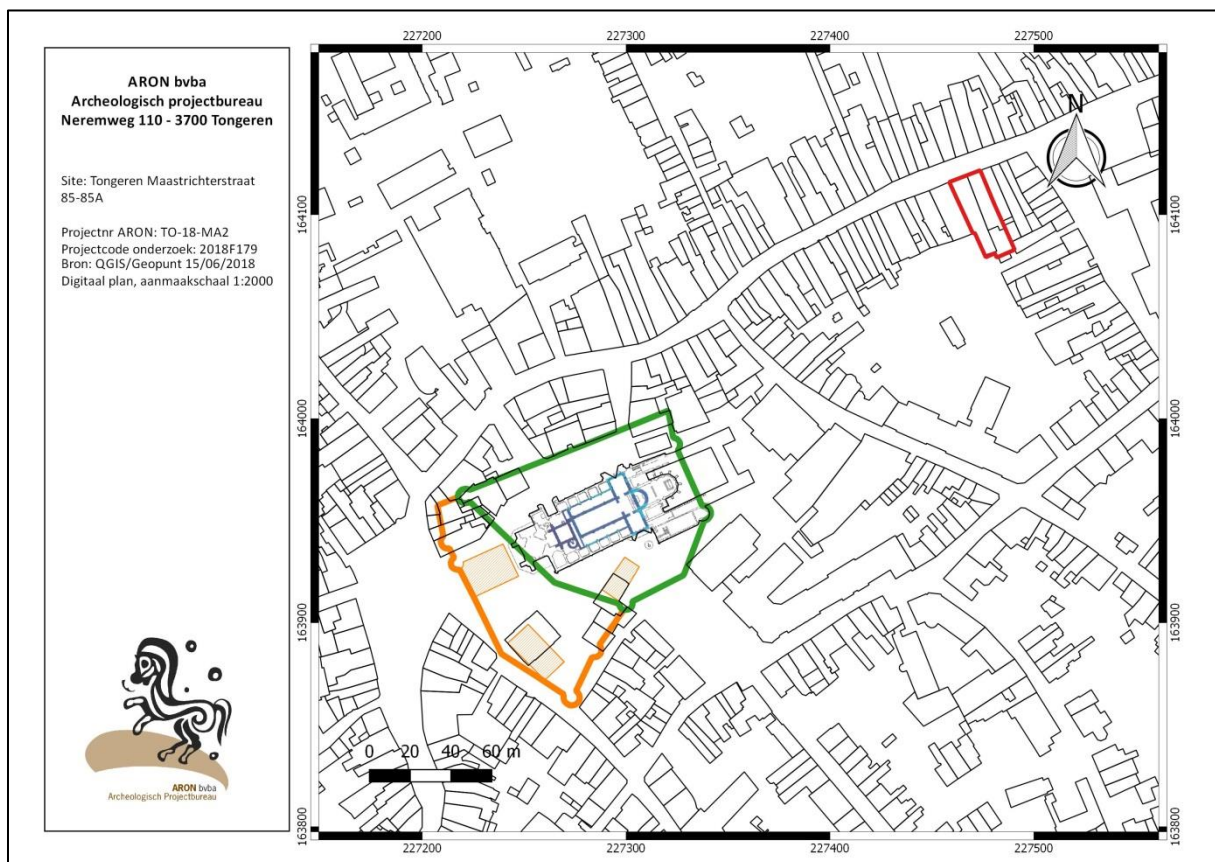
Met de voor Tongeren archeologisch moeilijk te duiden 5de en 6de eeuw maken wij de overstap van laat-Romeins naar vroegmiddeleeuws Tongeren. Vroeger onderzoek ging uit van een uitdoofscenario van de Romeinse stad, waarbij de stad in deze periode werd verlaten was en het zwaartepunt verplaatst naar Maastricht, residentiestad van de bisschoppen. Vooral de archeologische data uit recente opgravingen (o.m. in de Vermeulenstraat en onder de OLV-basiliek) nopen deze veronderstelling te herzien. In het begin van de 5de eeuw worden er nog gewerkt aan stadswoningen binnen de laat-Romeinse stadsmuur en gedurende de 5de eeuw is de laat-Romeinse basilica nog steeds in gebruik. De doden worden nog steeds begraven in de grafvelden bij de stad. Op de locatie van de laat-Romeinse basilica verrijst rond het midden van de 6de eeuw een nieuwe, kleine kerk op die in de loop der jaren de nodige verbouwingen onderging. Voor dit kerkgebouw werd de apsis van de laat-Romeinse basilica herbruikt, wat impliceert dat (dit deel van) het gebouw nog (gedeeltelijk) overeind stond of minstens dat de locatie ervan nog gekend was. Behalve dit kerkgebouw wijzen de opgravingen ook op de aanwezigheid van graven bij de kerk en van een ronde structuur (toren?) ten noordoosten ervan. Mogelijk was er eens soort verdediging voorzien rond het complex.

Veel concreet kan er over de schaal en aard van de bewoning in de stad niet worden gezegd. Er was continuïteit, maar wij tasten nog in het duister wat wij ons hierbij moeten voorstellen. De bouw van een kerk, zelfs één van beperkte afmetingen, getuigt alvast van de aanwezigheid van een geloofsgemeenschap die door het bisschoppelijk bestuur voldoende belangrijk werd geacht om te voorzien van een gebedshuis. Misschien gaat het om een gereduceerde bewoning te midden van en gebruikmakend van deels verlaten/ruïneuze publieke en private gebouwen. Mogelijk gaat het om verspreide kleine groepjes over het voormalige stedelijke landschap die met elkaar in contact staan deels via nog bestaande Romeinse straten en deels via nieuwe assen die zich los van het vroegere dambordpatroon ontwikkelen. De Merovingische vondsten en graven die de laatste jaren op de site van de OLV-Basiliek en verspreid binnen de perimeter van de 2de eeuwse Romeinse stad aan het licht kwamen, zijn voorlopig de enige getuigenissen van deze bewoners. Eén van deze vindplaatsen, met twee Merovingische graven, kwam aan het licht tijdens de opgravingen van het Julianuscomplex, op ca. 150 m ten oosten van het projectgebied.

Onder de Karolingers was Tongeren aanvankelijk kroondomein maar werd waarschijnlijk in de 8ste eeuw geschonken aan de kerk van Luik. Einde 9de eeuw/begin 10de eeuw wordt op de plaats van de huidige basiliek een Karolingisch gebedshuis opgetrokken. Uit het archeologisch onderzoek is echter gebleken dat deze kerk nooit werd voltooid. Al vrij snel werd voor de tweede maal begonnen met de bouw van een kerk, maar ook hiervan staat niet vast dat ze werd afgewerkt.

In de 10de eeuw verwerven de Luikse bisschoppen de macht in Tongeren wanneer ze vanaf 980 immuniteit over hun domeinen krijgen. Er wordt in deze eeuw ook begonnen met de bouw van een nieuwe kerk, de zgn. driebeukige Ottoonse kerk. Tegelijkertijd hiermee, of eventueel nog in de vorige eeuw, wordt ook het kapittel gesticht. Het bouwproject omvatte schijnbaar niet enkel de bouw van een nieuwe kerk maar tegelijkertijd ook de oprichting van een adequate verdediging ervan. Rondom de kerk en bijhorende kloostergebouwen, waarvan nog

alle sporen ontbreken, wordt een stenen muur opgetrokken uit een allegaartje van grotendeels herbruikte Romeinse bouwmaterialen. Welke gebouwen er behalve de kerk allemaal stonden binnen deze omheining is onduidelijk. Men kan minstens behuizing voor de kanunniken en andere functionele gebouwen veronderstellen, en bijv. ook een noodzakelijke voorziening als een waterput. Dit minimale bestand kan men aanvullen met de in 1803 afgebroken Sint-Maternuskapel, die waarschijnlijk op de 4de eeuwse stadstoren ten zuiden van de huidige OLV-basiliek was opgetrokken. Het bestaan van de kapel in deze periode wordt afgeleid uit de knik die de versterking, de zgn. monasteriummuur, om dit ronde gebouw maakte. Het tracé van de monasteriummuur lijkt sinds Bailliens overzichtswerk van 1979 zowat algemeen aanvaard (Afb. 21). Nochtans is er sinds de opgravingen aan het Vrijthof in 1994 en de archeologische opvolging van de rioleringswerken van 2010 zeker ruimte voor nuancering/herziening voor wat betreft het westelijk en zuidelijk tracé. Het traditionele noordtracé, dat voor het projectgebied van belang is, is door de vernoemde archeologische opvolging bevestigd geworden. Deze ommuurde zone vormt in deze periode het hart van de middeleeuwse stad, waar er in deze eeuw munt werd geslagen. Hoe die middeleeuwse stad er in deze periode uitziet blijft voorlopig nog onduidelijk. En dus ook wat er zich afspeelt in (de zone van) het projectgebied.

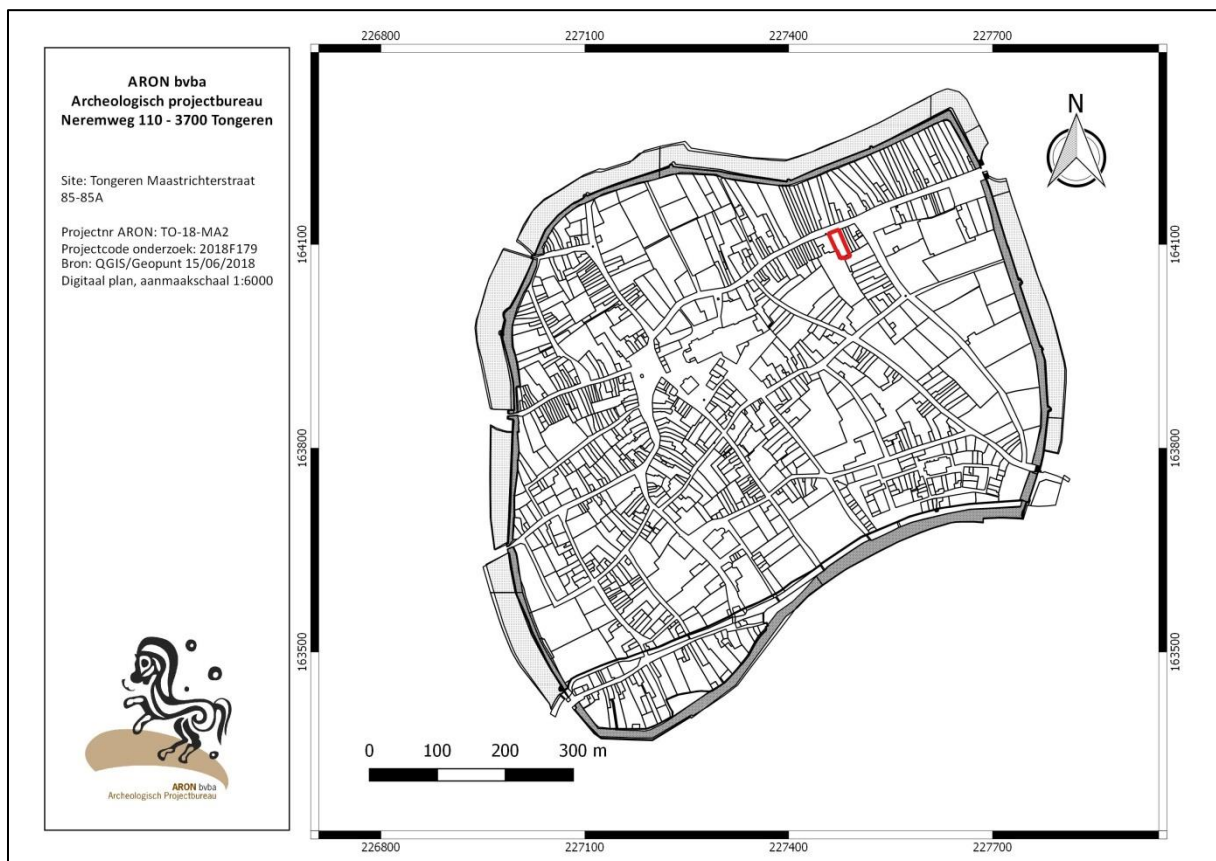

Afb. 21: Vereenvoudigde kadastrakaart met ligging van het projectgebied (rode polygoon) t.o.v. de 10de eeuwse Ottoonse kerk mét de eind 12de-13de eeuwse westertoren onder de OLV-basiliek (blauw), de eerste, 10de eeuwse, monasteriummuur (groen), de 12de eeuwse uitbreidingsmuur van het monasterium (oranje), en de locatie van de St-Niklaaskerk, lakenhalle en bisschoppelijke residentie (oranje gearceerd) (Bron: QGIS/ Ervynck e.a. 2014/Baillien 1979).

De Luikse bisschop en het kapittel zijn twee factoren die de stad stilaan naar haar bloeiperiode brengen, samen met het handelskwartier dat zal groeien bij het monasterium. Symptomatisch hiervoor is dat rond het midden van de 12de eeuw niet enkel een nieuwe bisschoppelijke residentie wordt opgetrokken in dit monasterium, maar dat dit versterkt complex wordt vergroot (ca. 85 are) (Afb. 21) om plaats te bieden aan de bouw van een lakenhal en een parochiekerk, de St.-Niklaaskerk, pal tussen de monasteriumpoort en de grote kerk. De bouw van deze kerk is niet gedateerd, maar gebeurde in elk geval vóór 1248. Ook is gekend dat een deel van de noordelijke zijkapellen van de latere gotische kerk rusten op Romaanse kelders, die oorspronkelijk moeten hebben toebehoord aan gebouwen die aanleunden tegen de noordzijde van de Romaanse kerk. De bestaande munsterkerk wordt in deze periode (einde 12de eeuw-begin 13de eeuw) voorzien van een zware westertoren.

Naast de aanwezigheid van het monasterium is het ontstaan van een marktplein in die 12de eeuw cruciaal in de ontwikkeling van de stad. Monasterium en handelskwartier zijn de motor voor activiteit. Samen met de OLV-kerk en de Sint-Niklaaskerk binnen de monasteriummuur vormt de Sint-Janskerk ten zuiden ervan in deze periode de derde parochiekerk.

Een definitieve stap in de middeleeuwse stadsontwikkeling wordt gezet na de plunderingen van 1180 en 1213 wanneer er werk wordt gemaakt van de aanleg van nieuwe stadsmuren (Afb. 22), versterigd met een aarden wal en voorafgegaan door een diepe gracht (Afb. 23). De stad zal zich binnen de nieuwe verdediging en rond het sinds lang versterkte monasterium (eind 9de-10de eeuw, uitbreiding 12de eeuw) verder ontwikkelen. In Bailliens fasering van de stadsmuren wordt eerst de noordwestelijke en westelijke front van de stadsmuur aangelegd, waarmee de nieuwe muur aansluit op de het tracé van de laat-Romeinse muur. Dit deel werd uitgerust met drie poorten, de Kruis-, Hemelingen- en Steenderpoort. Vervolgens komen de noordoostelijke en oostelijke segmenten aan de beurt, telkens voorzien van een poort, m.n. de Maastrichter- en Moerenpoort. Tenslotte wordt de zuidrand van de stad, langsheen de noordelijke oever van de Jeker, versterkt. In dit deel wordt één poort, de Jekerpoot/Luikerpoort, opgetrokken. De hele perimeter wordt behalve poorten ook voorzien van torens. Met de bouw van deze muur in de 13de eeuw verschuift de perimeter van de versterkte stad, die in de laat-Romeinse tijd hellingopwaarts was verschoven, terug richting Jekervallei.

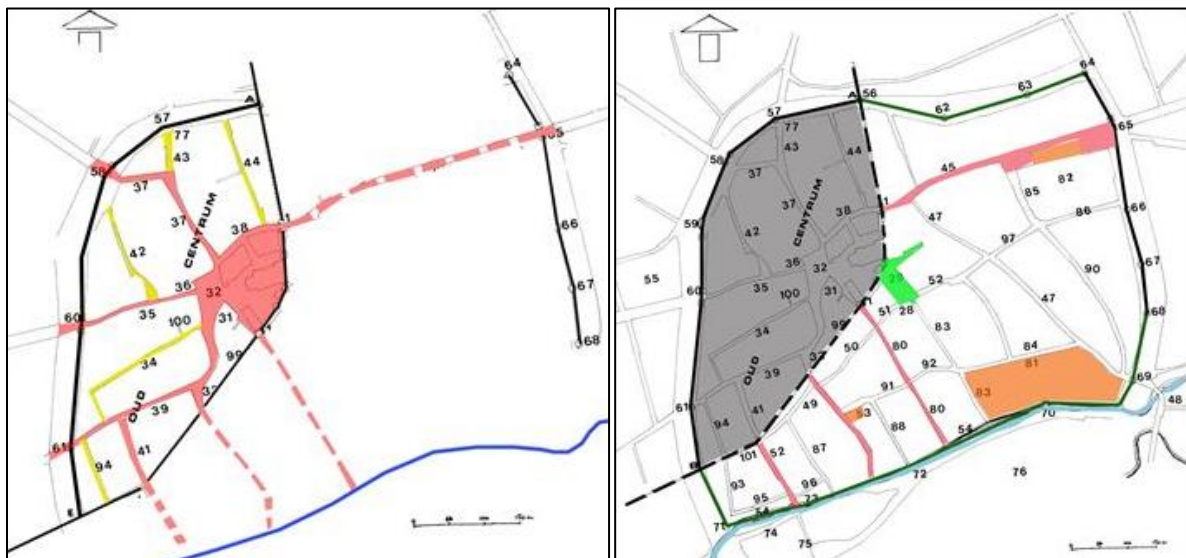

Afb. 22: Gedigitaliseerde primitieve kadasterkaart van Tongeren van 1827 met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) en de middeleeuwse versterkingen (zwart: stadsmuur; donkergrijs gearceerd: stadswal; lichtgrijs gearceerd: stadsgracht) (Bron: QGIS/SAT).

Afb. 23: zicht uit 1957 op de stadsmuur en -gracht aan de Elfde Novemberwal, vóór de demping van de gracht. Genomen van nabij de hoek Achttiende Oogstwal-Elfde Novemberwal, op de voorgrond de Schaetzentoren (SAT 12.03.02-II-087B).

Afb. 24: De fasering van de aanleg van de middeleeuwse stadsmuur van Tongeren met aanduiding van de grote verkeersassen (rood), uit Marinis 2004, o.b.v. Baillien 1979).

Parallel met een dergelijke langdurige werf liep ook een groot bouwproject in het monasterium: de afbraak van de Romaanse kerk (met uitzondering van de westtoren) voor de bouw van een nieuwe Gotische kerk. Deze bouw ging vanaf 1240 van start en begon met het optrekken van een nieuw koor, ter hoogte van het huidige voorkoor, en pas tegen 1286 was ook het schip voltooid. De bouw van het grotere koor impliceerde dat de monasteriummuur aan deze zijde diende te verdwijnen. Hoedanook was deze versterking in haar totaliteit sinds de aanleg van de nieuwe stadsversterking overbodig geworden en zal dan ook, ongetwijfeld gespreid over een langere periode, worden geslecht. De noordelijke muur bij het projectgebied, die blijft fungeren als kerkhofmuur, is waarschijnlijk het laatste segment dat definitief verdwijnt.

Het projectgebied ligt in deze tijdspanne van grote bouwwerven tussen de bouwverf van de kerk en deze van het oostelijk segment van de stadswal. Wat er in deze periode precies gebeurde in het projectgebied is onbekend. Wij kunnen voorlopig enkel vermelden dat in de 13de eeuw vlakbij het projectgebied, aan de overzijde van de de Schiervelstraat, het 'nieuwe' Sint-Jacobsgasthuis wordt gebouwd ter vervanging van het oude, dat oorspronkelijk *extra muros* bij de Sint-Truiderpoort lag. Omwille van de uitbreiding van de stadsversterkingen kon het gasthuis niet op zijn oorspronkelijke locatie blijven functioneren. De aanwezigheid van het nieuwe gasthuis aan de oude *decumanus maximus* bevestigt dat deze as nog steeds actief was. Wij kunnen veronderstellen dat het terrein in de 13de en zeker in de 14de eeuw was bewoond en dat er misschien handel werd gedreven. Daarmee zou het dan afwijken van stadsdelen ten westen en zuidwesten ervan. Immers, in de opgravingen aan de Kielenstraat duiken na de Romeinse periode pas opnieuw bewoningssporen op in de 15de-16de eeuw.

Op de bloei die de stad vanaf de 13de eeuw kende, volgde onvermijdelijk een periode van troebelen. De gevolgen van de belegeringen die de stedelingen in de komende eeuwen ondergaan, proberen zij steeds weer te boven te komen. Ondanks alle problemen wordt er verder gebouwd aan de basiliek en vanaf het midden van de 15de eeuw wordt een aanvang genomen met de bouw van de gotische toren. Tijdens de bouw ervan, en zelfs nadat de toren is voltooid, blijft de Romaanse westtoren nog staan: de skyline van Tongeren wordt gedurende lange tijd gedomineerd door drie naast elkaar staande torens. De Romaanse westertoren, de Gotische toren en de toren van de St-Niklaaskerk. Pas in 1529 wordt er in de bronnen melding gemaakt van de afbraak van de Romaanse westertoren.

Een laatste uitbreiding van de stadsversterkingen gebeurt in de 16de eeuw wanneer uiteindelijk het Looiers-/Leurenkwartier, dat waarschijnlijk al sinds de 14de eeuw was beschermd met een aarden wal en palissade, definitief wordt opgenomen in het versterkte stadsareal (Afb. 22). Bij deze uitbreiding werd aansluitend op de Velinxtoeren, de hoektoren van de 13de eeuwse omwalling, de 'nieuwe' Luikerpoort gebouwd. Het grootse plan om de Velinxtoeren via een nieuwe stenen muur te verbinden met zijn tegenhanger op de zuidoosthoek van de stad zou nooit volledig worden gerealiseerd. De muur bleef beperkt tot de twee uiteinden: enerzijds een gebogen segment van ca. 200 m lang vanaf de Luikerpoort tot de lijn van de Herckenrodestraat, anderzijds een muurstuk vanaf de hoektoren bezuiden de Moerenpoort tot net over de Jeker met aansluitend een westwaartse stuk van een 50tal meter. Tussenin werd enkel een aarden wal (Kastanjewal) gerealiseerd.

Bovenop de Romeinse stratigrafie bevatten de opgravingsterreinen aan de Kielenstraat bewoningssporen uit late middeleeuwen en postmiddeleeuwen (15de-16de eeuw). Hierbij gaat het ondermeer om bouwresten (muren, vloeren, kelders), een kasseien steegje, en beer-, zink- en afvalputten. Ook in het projectgebied, dat net zoals de netgenoemde terreinen aan een belangrijke straat in de laat-/post-)middeleeuwse stad was gelegen, is een dergelijk bodemarchief te verwachten.

De 16de tot 18de eeuw wordt voor Tongeren ook wel omschreven als de periode van de belegeringen en bezettingen. Tongeren en het hele prinsbisdom Luik vormden één grote corridor voor de rondtrekkende legers van de toenmalige geopolitieke grootmachten in afwisselende rollen van rivalen en bondgenoten. Los van het menselijk leed resulteert dit in inkwartieringen van militairen en materiële verwoestingen. Gelet op de militaire context mag niet verwonderen dat met name de stadsversterkingen keer op keer in het middelpunt van de storm lagen. Kenschetsend is bijv. de toestand waarbij de Fransen in 1673 de stadspoorten opblazen en delen van de stadsmuren laten afbreken, om het jaar nadien deze in allerijl te laten herstellen als verdediging tegen de Hollanders. Een tragisch 17de eeuwse hoogtepunt wordt bereikt voor Tongeren als diezelfde Fransen er in 1677 niet voor terugschrikken om de stad in brand te steken, een voorval dat naast kerken en kloosters ook honderden huizen verwoest. Deze wandaad werd vereeuwigd in het schilderij 'De grote brand van Tongeren' van 1687.

In de 18de eeuw, waarin ook Tongeren weer niet gespaard bleef van rondtrekkende legers die elkaar bevochten, werd toch ook gewerkt aan de heropbouw van de stad. Gedurende het tweede kwart van de eeuw laat het stadsbestuur de stadsmuren en -poorten heropbouwen in baksteen. In deze eeuw worden ook al steenwegen aangelegd, zoals bijv. de Hasseltsesteenweg die dateert van 1737 en vanaf 1739 wordt gekasseid.

Het einde van deze eeuw betekent ook het einde van het Ancien Régime en de komst van de Franse revolutionaire troepen. Na hun intocht in 1794 volgde in 1795 de aanhechting bij Frankrijk en de daarbij horende bestuurlijke reorganisatie. Deze 'herstart' bleef niet zonder gevolgen op het bouwkundig patrimonium van de stad: kerkelijke goederen, zoals bijv. de talrijke kloostergebouwen, werden systematisch verkocht en verdwenen al snel onder de sloophamer.

Tongeren zet de 19de eeuw in onder Frans bewind maar komt na de slag bij Waterloo in Nederlandse handen en wordt deel van Limburg, dat vervolgens vanaf 1830 definitief in het nieuwe België lag. Net als vele andere steden deelde Tongeren in deze eeuw in een gevoel van modernisering en groei. Dit uitte zich bijv. in de verdere aanleg van steenwegen. Een ander - pijnlijk - gevolg was echter de slechting van stadsmuren en/of de demping van stadsgrachten: op enkele muurpanden, torens en de Moerenpoort na verdwijnt de stadsverdediging tussen 1817 en 1876 uit het stadsbeeld. Ondanks deze 'opening' van de stad zal tot in het begin van de 20ste eeuw de bebouwing in beperkte mate uitdeinen over de voormalige wallen en blijft het landelijk karakter buiten de historische kern nog grotendeels bewaard. Na Wereldoorlog II zal de stedelijke ontwikkeling pas echt een hoge vlucht beginnen nemen.

2.2.2. Beknopte historiek van het onderzoeksterrein

De iconografische bronnen voor Tongeren uit de 16de en 17de eeuw, waaronder het bekende schilderij van 'De grote Brand van Tongeren' van 1687, zijn niet bruikbaar voor het projectgebied omdat ze een zicht op de stad bieden vanuit het zuiden, vanaf de lagergelegen Jekervallei. Het genoemde schilderij toont wel daken van panden gelegen aan de Maastrichterstraat, maar het is niet mogelijk hierin individuele gebouwen te onderscheiden (misschien met uitzondering van het gebouw onmiddellijk naast de basiliek dat te identificeren is met het Dommerhausen). De kopergravure van Remacle Le Loup in het werk van de Sauméry (1738-1744) biedt een zicht op de stadsmuur vanuit het westen en is ook niet bruikbaar.

Samen met de kaart van Jean Villaret van 1748 is de zgn. Kabinetskaart van graaf Ferraris de eerste cartografische bron die ons ter beschikking staat, maar beide zijn voor informatie over bebouwing voor het stadscentrum nauwelijks bruikbaar. De gestandaardiseerde, foutieve intekening van de stadstopografie is mede oorzaak van de problematische georeferering die de kaarten met zich meebrengen.

De eerste echt bruikbare en meest accurate kaart die voor het projectgebied ter beschikking staat is de primitieve kadasterkaart van Tongeren van 1827, die hier wordt opgenomen in de ingekleurde 'Alignement'-versie van 1829 (*Afb. 25*). De voorzijde van het perceel is ingenomen door een groot vierkant bouwblok waarop achteraan een vleugel loodrecht aansluit. De kadasterkaart van 1846 geeft ongeveer dezelfde toestand weer, enkel een bijgebouw tegen de zuidrand van het terrein is verdwenen (*Afb. 26*).

De Atlas der buurtwegen (ca. 1841) en zeker de ongeveer gelijktijdige topografische kaart van Vandermaelen (1846-1854) leveren geen bijkomende informatie op voor het projectgebied en worden hier ook niet afgebeeld.

De kadasterkaart van 1880 toont t.o.v. de oudere kadastrale plannen geen wijzigingen in het bouwbestand maar verduidelijkt wel dat het projectgebied kadastraal samenhoort met het grote perceel ten zuiden ervan, dat uitgaat op de straat die hier nog de naam 'Voor het Gasthuis' draagt en nu als de Schiervelstraat gekend is (*Afb. 27*).

Een ingekleurde foto (*Afb. 28*) geeft ons een beeld van de voorgevel van het pand in het projectgebied rond 1900-1910. Het gebouw is een breedgevel van twee traveeën aan weerszijden van een grote centrale inrijpoort.

Uit een kadasterkaart van 1946 (*Afb. 29*) blijkt dat de toestand in essentie nog steeds ongewijzigd is.

De topografische kaarten van 1873, 1904, 1939, 1969 en 1989 van het Militair Cartografisch Instituut, opvolger het Militair Geografisch Instituut en uiteindelijk opvolger het Nationaal Geografisch Instituut werden geconsulteerd (www.Cartesius.be) maar worden hier niet afgebeeld omdat zij geen relevante bijkomende informatie opleveren voor een dergelijk klein projectgebied in een stedelijke context.

Voor de verdere evolutie van de bebouwing in het projectgebied na de bouw van het pand zoals afgebeeld op de ingekleurde foto van begin 20ste eeuw is er verder geen informatie beschikbaar. Voor zover gekend blijft het pand – met inbegrip van eventuele beperkte verbouwingen – de volgende jaren grotendeels onveranderd bestaan. Pas in de tweede helft van de 20ste eeuw verandert de toestand radicaal: de plannen van een bouwproject uit 1970 illustreren hoe het hoofdgebouw plaats moet maken voor een nieuwbouw met een gelijkvloerse winkelruimte met centrale traphal en bovenliggende appartementen (*Afb. 30*). Elk spoor van het hoofdgebouw verdwijnt, enkel de bestaande achterbouw blijft (grotendeels) behouden. Het gelijkvloerse niveau blijft lange tijd in gebruik als winkel, om daarna als kantooruimte te worden ingenomen door de gerechtelijke politie.

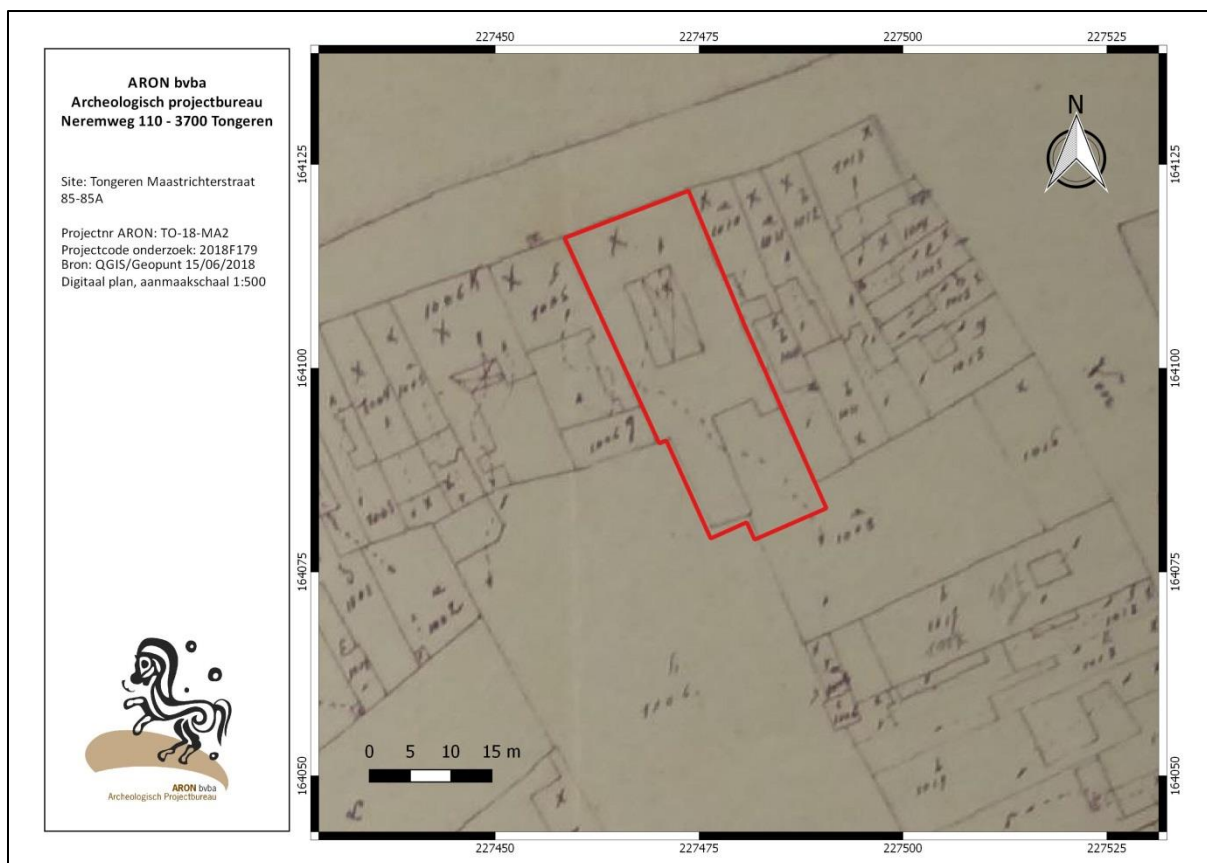

Afb. 25: Detail uit de Alignementskaart van Tongeren van 1829 met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) (Bron: QGIS/SAT).

Afb. 26: Detail uit de kadasterkaart van 1846 met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) (Bron: QGIS/SAT).

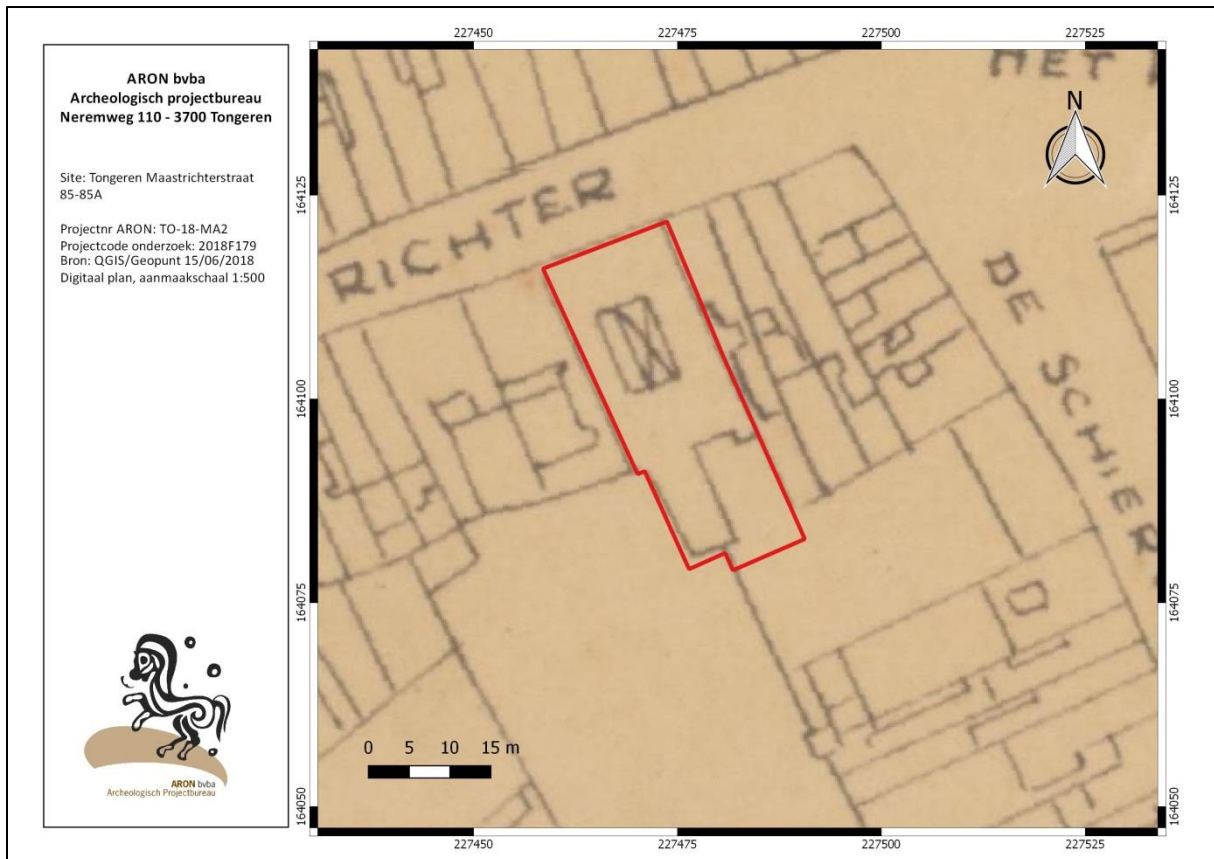

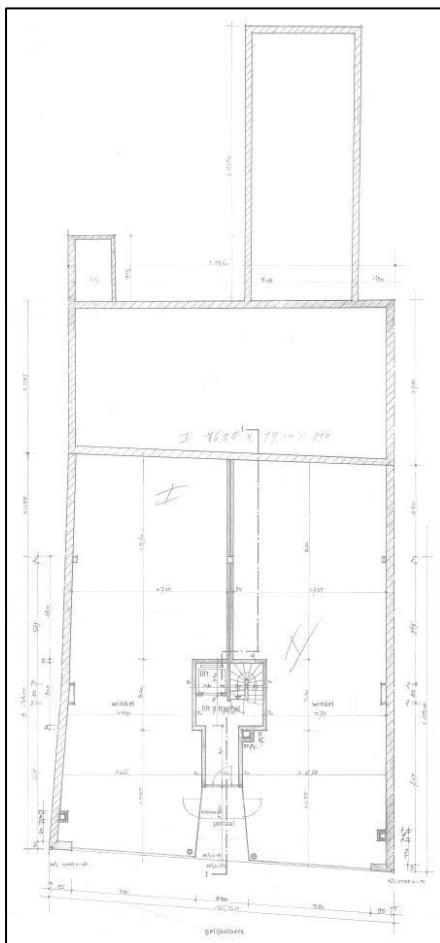
Afb. 27: Detail uit de kadasterkaart van 1880 met aanduiding van het projectgebied (rood) (Bron: QGIS/SAT).

Afb. 28: zicht op de voorgevel van het pand aan de Maastrichterstraat 85, anno 1900-1910 (Bron: SAT, fotoarchief).

Afb. 29: Detail uit een kadasterkaart van 1946 met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) (Bron: QGIS/SAT).

Afb. 30: Deel van het bouwplan dd1970 met weergave van het gelijkvloerse niveau (Bron: Mono Architecten, oorspr. schaal 1:100).

Voor het meest recente zicht op de inname van het projectgebied volstaat het te verwijzen naar het orthofotografisch beeld in *Afb. 6*. De radicale wijziging in het gebouwbestand in driekwart eeuw blijkt in dit geval ook uit het verschil in uitzicht aan de straatzijde: vergelijk het gevelzicht van de jaren 1900-1910 (*Afb. 28*) en dit van recente jaren (*Afb. 31*).

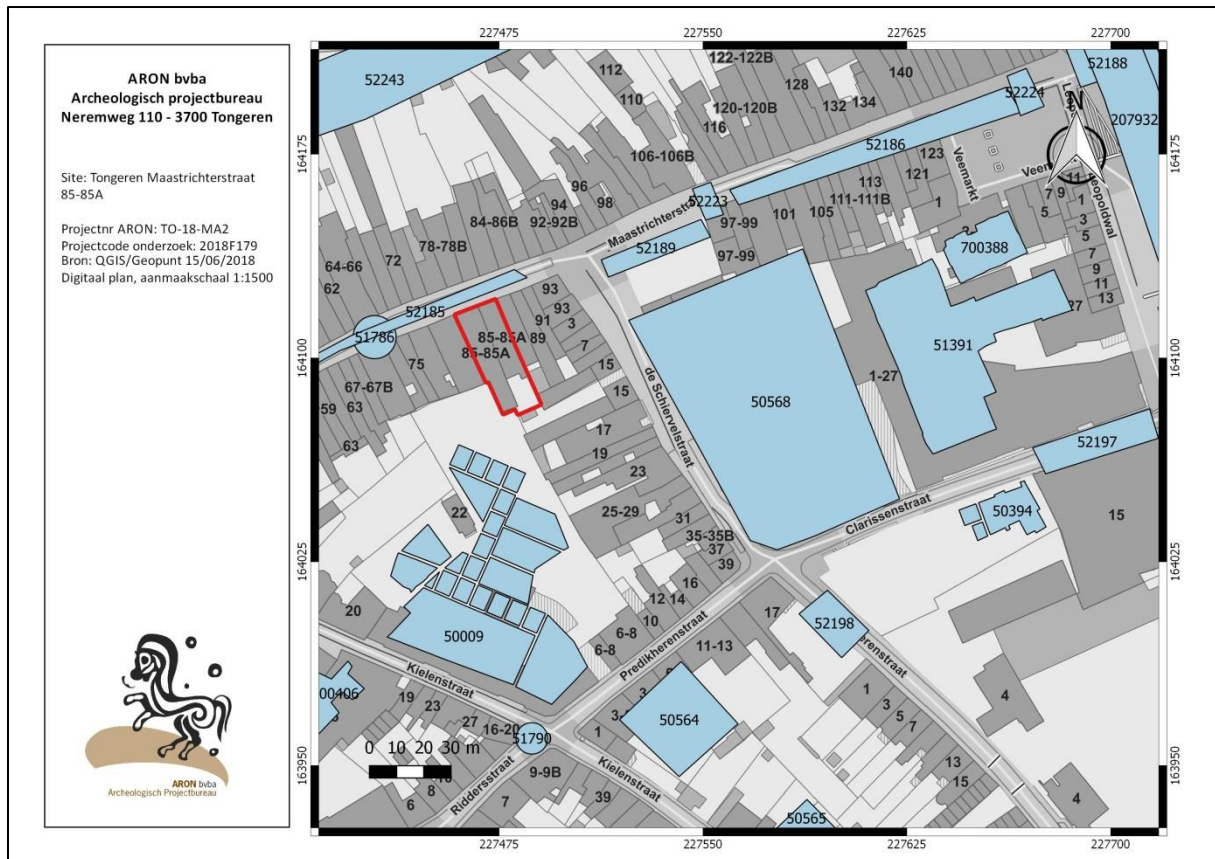
Afb. 31: Zicht op de huidige voorgevel van het pand aan de Maastrichterstraat 85-85A (Bron: SAT, fotoarchief).

2.3 Archeologische situering van het onderzoeksgebied

Vertrekpunt voor archeologische informatie over het projectgebied is de Centrale Archeologische Inventaris van Vlaanderen (CAI) (*Afb. 32*).

Het projectgebied zelf is noch deel van, noch zelf een CAI-vindplaats, maar in de onmiddellijke omgeving zijn meerdere vindplaatsen opgenomen. Het leidt te ver om in de context van deze studie al locaties hier allemaal afzonderlijk te duiden. Wij beperken ons dan ook tot enkele grootschalige(re) opgravingen die in recente jaren aan weerszijden van het projectgebied zijn uitgevoerd en een enorme hoeveelheid aan nieuwe data over de Romeinse tot postmiddeleeuwse stad hebben opgeleverd. Nadeel is dat niet alle onderzoek is verwerkt en gepubliceerd, maar uit de beschikbare bijdragen is nu al duidelijk dat deze onderzoeken een grote bijdragen kunnen leveren aan ons beeld van de ontwikkeling van de stad.

Afb. 32: Detail uit het kadastrakaart met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) en de omliggende vindplaatsen (lichtblauw) van de Centrale Archeologische Inventaris

Het projectgebied ligt nabij twee belangrijke opgravingsterreinen ten zuiden van de Maastrichterstraat. In de eerste plaats gaat het om de Kielenstraatopgraving, uitgevoerd door het toenmalige I.A.P. in de jaren 1986-1995, waarvan de noordrand slechts op 25 m van de zuidrand van het projectgebied ligt (CAI 50009). Anderzijds om twee oostelijk gelegen opgravingsterreinen de tussen de Maastrichter- en Clarissenstraat: de Veemarkt-opgraving van 1988-1989 (CAI 700388) en de Julianus-opgraving van 2001-2004 (CAI 51391). In dezelfde Romeinse *insula*, maar ten zuiden van de huidige Clarissenstraat, werd in 1986-1987 ook nog een kleine opgraving uitgevoerd door een samenwerkingsverband van de NDO en het Provinciaal Gallo-Romeins Museum (CAI 50394).

Grondsporen uit de vroege keizertijd leggen getuigenis afleggen van bewoning/activiteit in deze zone van de stad maar zijn zoals zo vaak verstoord door latere bodemingrepen. Het zou hierbij eerst gaan om sporen van militairen die hier gelegerd waren of, wat waarschijnlijker is, tijdelijk kamp opsloegen om hier de nieuwe stad te 'lay-outen', gevolgd door houten woningen (Afb. 33) van leden van de lokale aristocratie waarvan plan en uitrusting evolueerden naarmate de eigenaars meer en meer tekenen van een toegenomen romanisatie wilden tentoonspreiden.

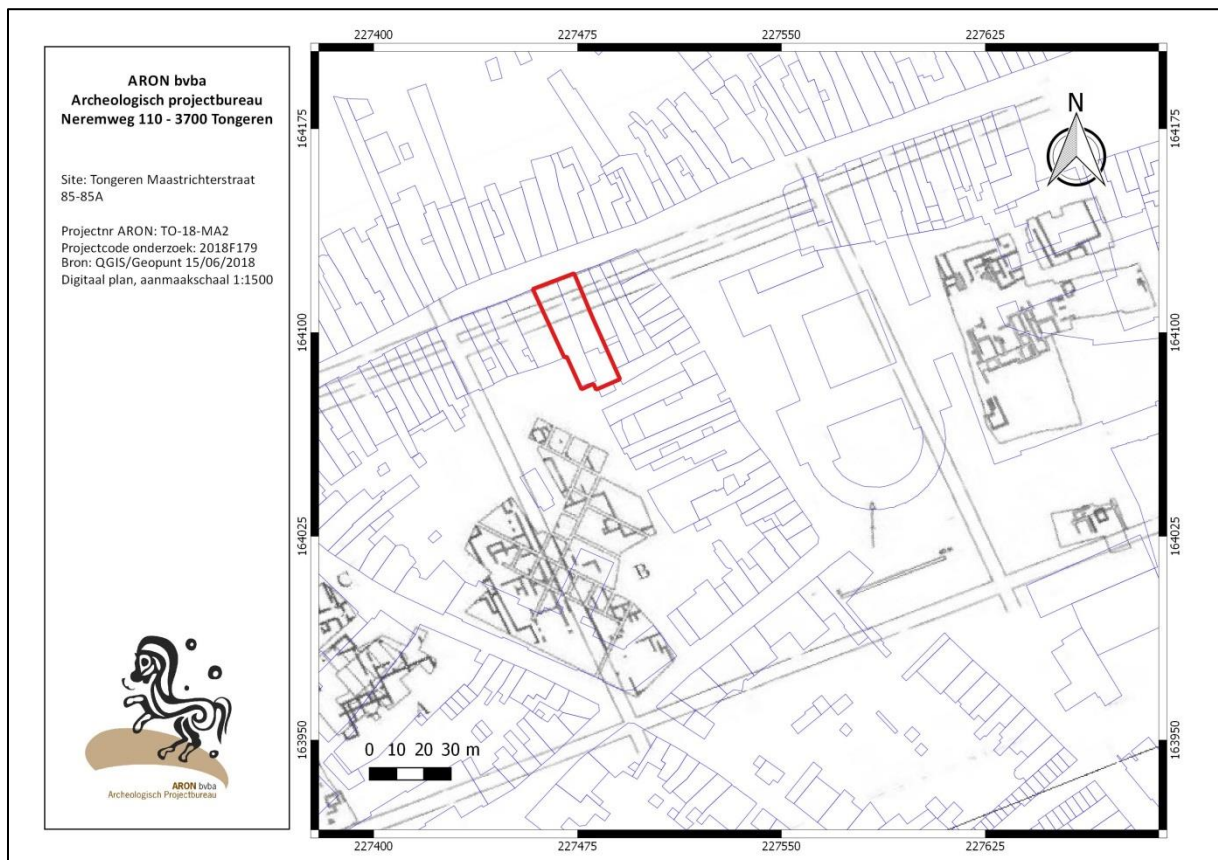
Bewoningssporen uit de 2de -3de eeuw na Chr. bieden een zicht op de evolutie van de stadswoningen van hout-naar steen(sokkel)bouw, op de verbouwingen die de steensokkelgebouwen ondergingen en hun uit gebruik gaan (Afb. 34).

Een idee van de omvang van een archeologisch bodemarchief in het projectgebied kunnen wij ons, *mutatis mutandis*, vormen aan de hand van de stratigrafie die werd gedocumenteerd in de Kielenstraat 1986-1995-opgraving (Afb. 35). In werkput 10, de meest noordelijke en dichtst bij het projectgebied gelegen werkput (20-25 m afstand), werd op ongeveer een meter onder maaiveld een bodemarchief van ca. 2 m dikte opgegraven.

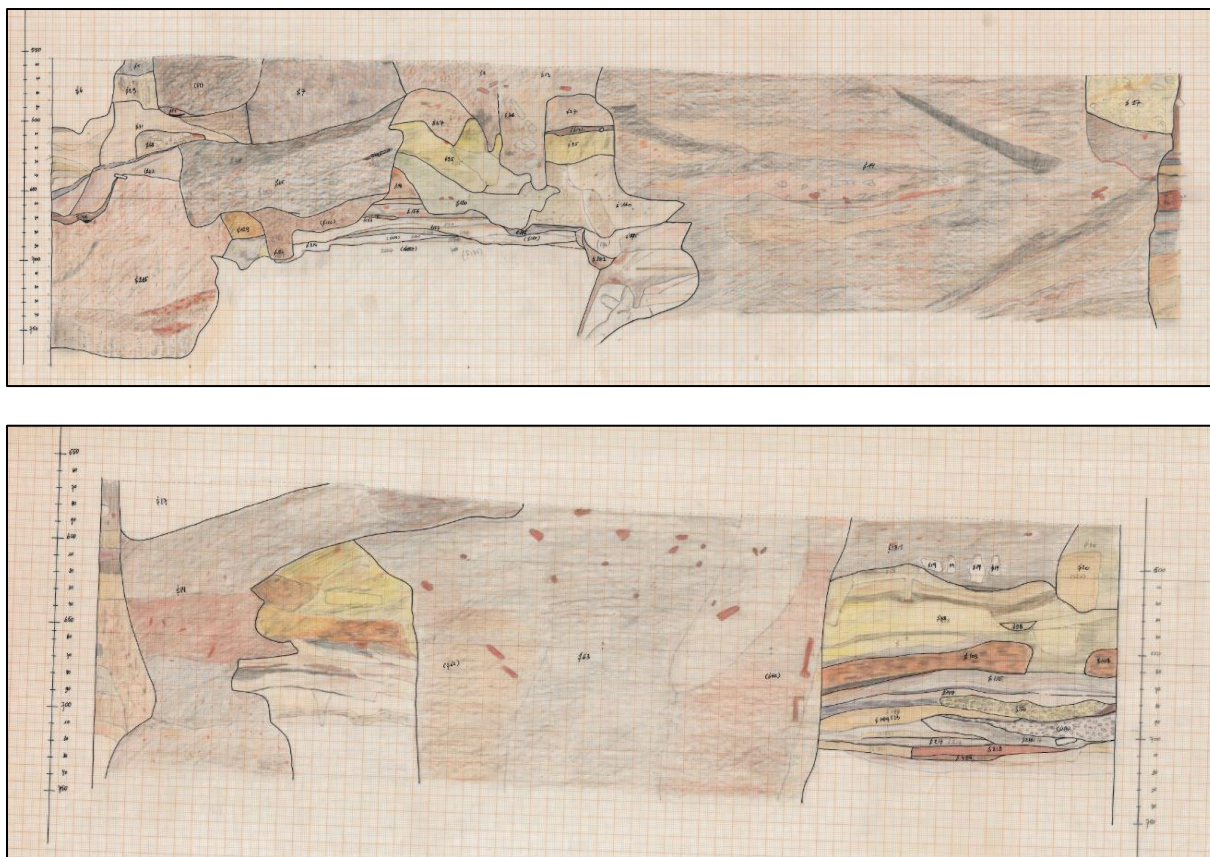

Afb. 33: Opgraving Tongeren-Kielenstraat 1986-1995: overzichtplan van de archeologische sporen uit periode II en III (claudisch-neronisch) in het deel van de werkputten die het dichtst bij het projectgebied liggen (Bron: Vanderhoeven e.a. 1992)

Afb. 34: Vereenvoudigde kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) t.o.v. de decumanus maximus en syntheseplannen van Romeinse steenbouw op opgravingsterreinen tussen de Kielenstraat en de Maastrichterpoort. (Bron: QGIS/Geopunt/Driessen & Borgers).

Afb. 35: Opgraving Tongeren-Kielenstraat 1986-1995: ongepubliceerde veldtekeningen van de noord- en oostprofielen van werkput 10, de werkput die het dichtst bij het projectgebied ligt (Bron: archief agentschap Onroerend Erfgoed, oorspronkelijke schaal: 1:10).

Hoewel er veel korter wordt uitgeweid over het sporenbestand uit de post-Romeinse eeuwen, blijkt uit de verslagen en ongepubliceerde opgravingsplannen duidelijk ook het gebruik van de terreinen in de middel- en postmiddeleeuwse stad, gaande van Merovingische begraving over 15de -16de eeuwse steenbakkersoven, tot postmiddeleeuwse pottenbakkersoven en kelders.

Tenslotte vermelden wij de aanwezigheid van muur- en vloerresten in de Maastrichterstraat (CAI 52185, 52186) en van de *decumanus maximus* van de Romeinse stad, waarvan restanten werden gesignaleerd op verschillende locaties in de nabijheid van het projectgebied. De *decumanus* bestaat hier schijnbaar uit een dubbel wegdek van telkens 6 m breed, gescheiden door een 'berm' van 4 m. (CAI 52189, 52223, 52224, 52186). De meldingen gebeurden tijdens de aanleg van de riolering in de jaren 1934-1935, een project dat in de mate van het mogelijke archeologisch werd opgevolgd tijdens de werken. Het tracé van de *decumanus* zou het noordelijke deel van het projectgebied innemen.

De zgn. 'archeologische fiche' voor het deel van de Maastrichterstraat t.h.v. de hoek Maastrichterstraat-de Schiervelstraat (SAT, fiche nr. 81) lokaliseert vlakbij het projectgebied een Romeinse muur die dwars door de sleuf liep, en maakt ook gewag van een laag met houtskool, verbrande grond, wandleem en dakpanfragmenten op een diepte van 180-200 cm onder loopvlak. De ligging ervan onder de huidige Maastrichterstraat, ten noorden van het gereconstrueerde tracé van de *decumanus maximus*, maakt echter dat deze resten thuishoren in een ander insula, aan de overzijde van de Romeinse straat.

De genoemde vindplaatsen kaderen het projectgebied in eerste instantie in de Romeinse stadstopografie, t.o.v. Romeinse straten en de woonhuizen in de tussenliggende bouwblokken. Deze bewoning duurt van ongeveer het laatste decennium van de 1ste eeuw v. Chr. tot op het einde van de 3de eeuw na Chr. Daarna worden de domus in de laat-Romeinse periode gebruikt als groeven voor de recuperatie van bouw materiaal. Waarschijnlijk is deze activiteit te linken aan de bouw van de nieuwe 4de eeuwse stadsmuur.

Wat er zich in deze zone afspeelt in de middeleeuwen is verre van duidelijk: de archeologische informatie uit de opgravingen is slechts beperkt uitgewerkt en archiefbronnen ontbreken. Gelet op de aanwezigheid van Merovingische graven op het Julianus-terrein ten zuidoosten is alvast rekening te houden met nog andere geïsoleerde graven uit deze periode.

In de 13de eeuw wordt vlakbij het projectgebied aan de oude *decumanus maximus* het Sint-Jacobsgasthuis gebouwd. Vermits deze oude verkeersas nog steeds actief was, is het zeker aannemelijk het nabijgelegen projectgebied in deze en volgende eeuwen was bewoond en dat er misschien handel werd gedreven. Gebouwen zijn in deze periode aan de noordzijde van het projectgebied te verwachten, in de zone vroeger ingenomen door de *decumanus maximus*. De opgravingsterreinen ten zuiden van het projectgebied schilderen een ander beeld: in zones die verder weg van de decumanus liggen duiken bewoningssporen pas op in de late middeleeuwen en postmiddeleeuwen, vanaf de 15de-16de eeuw.

2.4 Gaafheid van het terrein: gekende verstoringen

De meest ingrijpende bodemverstoring die in het kader van deze studie kon worden vastgesteld zijn de **kelders** die wij terugvinden op het opmetingsplan 'bestaande toestand' van 1970, opgesteld i.h.k.v. de afbraak van het bestaande pand en de bouw van een nieuw appartementsblok. Wij mogen aannemen dat dit de kelders zijn van het pand waarvan de voorgevel rond 1900-1910 werd gefotografeerd, en dat dit gebouw het bouwvolume is dat wordt weergegeven op de oudste kadasterkaart van 1827. Dit onderzoek heeft betrekking op fase 1 van de werken aan de achterzijde van het hoofdvolume. Binnen de afbakening van deze fase (*Afb. 36*) ligt enkel de kelder onder het dienstgebouw, met een oppervlakte van ca. 28 m² en een geschatte diepte van 2,10-2,50 m onder vloerniveau.

Behalve de kelders hebben ook de aanleg van de **funderingen** van de bestaande gebouwen een negatieve impact op de ondergrond gehad. De dimensies van de funderingen zijn niet gekend, maar er wordt in de bouwplannen alvast rekening gehouden met een uitbraak ervan tot een diepte van 80 cm onder maaiveld. De dikte ervan kan geschat worden tussen 40 en 100 cm.

Tenslotte zal de **aanleg en heraanleg van de tuinzone** ook niet zonder gevolg voor de ondergrond zijn gebleven, als is de impact hier waarschijnlijk nooit groter dan 50 cm onder loopvlak geweest.

Deze oplijsting van ingrepen geldt enkel voor de meest recente fase van de bebouwing in het projectgebied. Wat er in termen van bodemingrepen is gebeurd vóór deze eindversie is vanzelfsprekend niet in te schatten.

Bij het Kabel- en Leidingen Informatie Portaal (KLIP) werd informatie opgevraagd over de in het plangebied aanwezige nutsleidingen (*Afb. 37, BIJLAGE 7*). Hieruit blijkt dat op het terrein enkel een huisaansluiting van Proximus naar het bestaande winkelpand vanaf de Maastrichterstraat aanwezig is.. De rest van de leidingen zijn aanwezig langs de Maastrichterstraat en worden verder niet besproken.

Afb. 36: Kadastrakaart met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon) met fase 1 van de werken (grijze arcering), van de contouren van bestaande kelders (blauw) en van de te slopen structuren (groen).

Afb. 37: Overzicht aanwezigheidsnutsleidingen op het onderzoeksterrein (Bron: KLIP, digitaal plan, dd 04/07/2018, aanmaatschaal 1.150, 2018F179).

2.5 Onderzoeksvragen

Op basis van de verzamelde informatie over het projectgebied kunnen wij de onderzoeksvragen zoals geformuleerd bij de aanvang van de studie trachten te beantwoorden.

Wat zijn de gekende archeologische gegevens in het projectgebied?

In het projectgebied is voor zover gekend nog geen archeologisch onderzoek met of zonder ingreep in de bodem uitgevoerd. De archeologische opvolging van de rioleringswerken in de Maastrichterstraat in de jaren 1934-1935 en de archeologische opgravingen aan de Kielenstraat en Clarissenstraat in het laatste kwart van de 20ste eeuw wijzen op de aanwezigheid van een goed bewaard bodemarchief dat de gehele tijdsspanne vanaf de stichting van de Romeinse stad tot de hedendaagse tijd overspant. Er is geen argument om aan te nemen dat een gelijkaardig rijk bodemarchief niet zou aanwezig zijn in het projectgebied.

Welke informatie geven de gekende historische en iconografische gegevens van het projectgebied? Hoe is de evolutie van de historische bebouwing van het terrein?

Het projectgebied bevond zich steeds in een woonzone dicht bij het centrum van de Romeinse, middeleeuwse en moderne stad en langsheen één van de twee grote stadsaders.

Indien aanwezig, zullen sporen van hout- en steenbouw van één of meerdere woningen uit de eerste drie eeuwen van de Romeinse stad in het projectgebied georiënteerd zijn op de *decumanus maximus* aan de noordzijde van het terrein. Vanaf eind 3de – begin 4de eeuw ligt het projectgebied tussen de nieuwe stadsmuur met stadspoort op de *decumanus maximus* aan de westzijde en de oude stadsmuur met oude Maastrichterpoort aan de oostzijde. De nabijgelegen opgravingen lijken te wijzen op een einde van de Romeinse bewoning in de *insulae* aan de zuidrand van de *decumanus maximus* vanaf het einde van de 3de eeuw, met eventueel afbraak van de nog resterende structuren in de 4de eeuw.

Sporen uit de middeleeuwen lijken voorlopig (grotendeels) te ontbreken op archeologisch onderzochte terreinen, al duiken wel geïsoleerde Merovingische graven op. Indien aanwezig zullen efemere bewoningssporen uit deze periode, en eventueel ook uit de laat-Romeinse tijd, moeilijk herkenbaar en waarschijnlijk zwaar verstoord zijn door laatmiddeleeuwse en postmiddeleeuwse ingrepen. Nochtans is de kans reëel dat het projectgebied dankzij zijn ligging bij de oost-west as van de stad in de middeleeuwen werd bewoond, al kan deze veronderstelling momenteel niet met harde gegevens worden onderbouwd. Pas met de oprichting van het nabijgelegen gasthuis aan de de Schiervelstraat in de 13de eeuw beschikken wij over een eerste indicatie van occupatie voor de zone van het projectgebied. Het lijkt aannemelijk dat vanaf de oprichting hiervan tenminste ook het noordelijk deel van het bouwblok tussen dit gasthuis en het claustrale kwartier ten noorden van de OLV-Basiliek bebouwd was. De nog niet uitgewerkte data van het Kielenstraat-opgraving lijken aan te geven dat terreinen meer zuidwaarts van de vroegere *decumanus maximus* pas vanaf de 15de -16de eeuw terug in gebruik worden genomen.

Met het primitief kadaster van de stad van 1827 (Alignement 1829) krijgen we voor het eerst een cartografisch beeld van het projectgebied dat quasi volledig wordt ingenomen door gebouwen. Doorheen de opeenvolgende kadasterplannen zien we tot in 1970 het gebouwenbestand nauwelijks evolueren. Dat jaar is een scharniermoment voor het bouwkundig erfgoed: met uitzondering van de achterbouw maken de bouwplannen van dat jaar *tabula rasa* van het bestaande pand: alle sporen van het hoofgebouw, waarvoor wij tot minstens het begin van de 19de eeuw kunnen teruggaan, verdwijnen.

Wat zijn de gekende verstoringen (van de huidige verhardingen, riolering, allerhande leidingen, enz)? Hoe diep gaan deze verstoringen en over welke oppervlakte verspreiden ze zich?

Behalve de funderingen van bestaande gebouwen (min. 80 cm diep, 40-100 cm breed) zijn de zwaarste verstoringen in het bodemarchief te wijten aan de aanleg van een aantal keldervertrekken onder het grote bouwblok dat de noordelijke helft van het projectgebied inneemt. Een deel van deze kelders aan de straatzijde wordt op de bouwplannen van 1970 aangeduid als 'bestaande bouw' en hoorden dus bij het pand dat werd

afgebroken. Voor de andere twee achterliggende kelder is geen verdere informatie ter beschikking. In het kader van deze studie is enkel de meest zuidelijke van deze laatste kelders van belang, aangezien deze binnen de perimeter van fase 1 ligt. De kelder is ca. 28 m² in oppervlakte en zal tijdens de afbraak van het dienstgebouw worden volgestort. De geschatte diepte ervan bedraagt 2,10 – 2,50 m.

Tenslotte dient rekening te worden gehouden met een beperktere verstoring van de ondergrond door enerzijds vloeren in of bij gebouwen en verhardingen in de tuinzone. In het eerste geval is rekening te houden met een verstoring van ca. 50 cm diepte over een oppervlakte van ca. 210 m², voor de tuinen over een verstoring 20-50 cm diepte met een oppervlakte van ca. 100 m².

Bij het Kabel- en Leidingen Informatie Portaal (KLIP) werd informatie opgevraagd over de in het plangebied aanwezige nutsleidingen. Hieruit blijkt dat op het terrein enkel een huisaansluiting van Proximus naar het bestaande winkelpand vanaf de Maastrichterstraat aanwezig is.

Wat is de impact van de geplande werken t.o.v. het archeologische potentieel van het terrein?

Het bouwproject is opgevat in twee fasen: fase 1 omvat afbraakwerken. Fase 2 omvat de renovatie van het pand tot gelijkvloerse handelsruimte met appartementen.

Deze archeologienota beschrijft de geplande werken in fase 1 die in een eerste vergunningsaanvraag zal worden aangevraagd.

- de sloop van de achtergevel van het hoofdgebouw met uitbraak van de fundering tot op vorstvrije diepte (ca. 80 cm), na afbraak van het dienstgebouw (zie hieronder). De lengte van de achtergevel, en dus de uitbraak, is 15 m, de breedte van de fundering is niet gekend. Zij zal minimaal ca. 40 cm bedragen, d.i.. de dikte van het opgaand muurwerk van de achtergevel, en maximaal 80- 100 cm bedragen.
- de sloop van het voormalige dienstgebouw (110 m²) en aangebouwde afdaken, met uitbraak van de bestaande fundering tot op vorstvrije diepte (max. ca. 80 cm) en de opvulling van de bijhorende kelder (ca. 28 m²); De exacte diepte die de kelder onder huidig maaiveld bereikt, kon niet worden gemeten maar kan geschat worden op ca. 2,10-2,50 m.
- de sloop van de niet onderkelderde paardenstalling (74 m²);
- de uitbraak van de verhardingen tussen de gebouwen. De oppervlakte hiervan bedraagt ca. 100 m², de diepte van de uitbraak wordt ingeschat op ca. 20-50 cm. In fase 2 zal naar alle waarschijnlijkheid in deze zone een regenwater-/hemelwaterput en enkele infiltratiebekkens worden voorzien. Geschat wordt dat de verticale ingreep minimaal tot 200 cm onder maaiveld zal reiken.

De impact van de geplande werken dient vervolgens afgewogen te worden tegen de omvang van het veronderstelde aanwezige bodemarchief. Er zijn immers geen indicaties beschikbaar dat een dergelijk bodemarchief in het verleden volledig zou zijn verstoord.

De informatie over de positie en dimensies van het archeologisch bodemarchief uit nabijgelegen archeologisch onderzoek, m.n. de begeleiding van de rioleringswerken in de Maastrichterstraat in 1934-1935 en de opgravingen aan de Kielen- en Clarissenstraat, maakt duidelijk dat dit bodemarchief opduikt vanaf ca. 80 cm onder maaiveld en tot meer dan 2 m dik kan zijn. Er bestaat dus een reële kans dat de geplande bodemingrepen in het projectgebied een negatieve impact zullen hebben op een eventueel aanwezig bodemarchief.

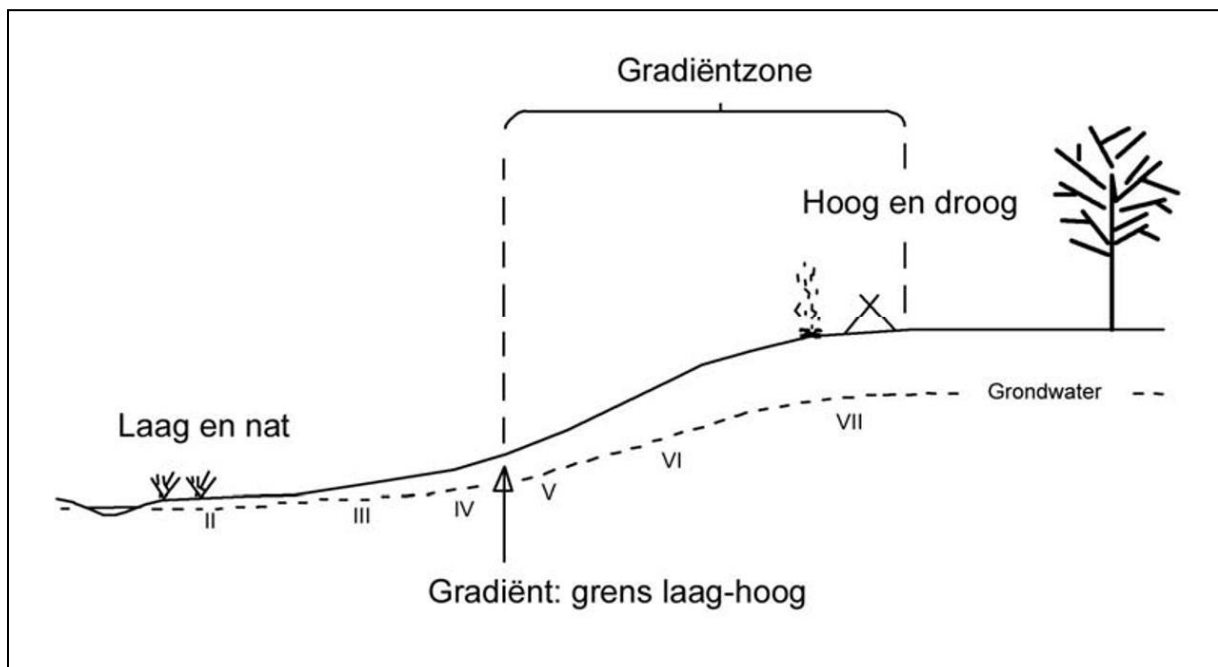

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande en gekende bronnen over het archeologische potentieel van het terrein?

Potentieel voor steentijd artefactensites

Een belangrijk kenmerk van de culturen in de steentijd is dat de mens zich voornamelijk voedde door middel van jacht, visvangst en het uit de omliggende ecosystemen verzamelen van voedsel. Deze 'jager-verzamelaars' trokken door het landschap en verbleven alleen tijdelijk (dagen, weken) op een verblijf plaats. Het zijn vaak alleen de overgebleven vuurstenen werktuigen die verwijzen naar een dergelijke nederzetting, meestal aangeduid met de term kampement. Uit verschillende studies is gebleken dat veel van deze vindplaatsen met vuursteenartefacten uit het paleolithicum, mesolithicum en vroeg neolithicum voorkomen in overgangsgebieden van nat/laag naar droog/hoog: zogenaamde gradiënten. Dit verband is sterker naarmate de gradiënt markanter is, zoals op de randen van beek dalen. De meeste kampementen van jager-verzamelaars kunnen verwacht worden in de zogenaamde gradiëntzone, die zich uitstrekt vanaf de gradiënt (de grens tussen 'lage/natte' en 'hoge/droge' bodems) tot ca. 200 à 250 m in het droge deel (Afb. 38). Een verklaring voor deze relatie moet worden gezocht in de volgende factoren:

- Landschappelijke gradiënten worden gekenmerkt door het op korte afstand van elkaar voorkomen van een grote verscheidenheid aan vegetatie-typen. Dit brengt voor jager-verzamelaars met zich mee dat op dergelijke locaties een grote verscheidenheid aan voedselbronnen op korte afstand voorhanden is in de vorm van planten en dieren.
- Rivier- en beekdalen vormden markante en goed herkenbare elementen in het door bossen gedomineerde landschap. Met name in het Laat Paleolithicum en Mesolithicum vormden de dalen de belangrijkste transportroutes.
- Langs eroderende oevers van rivieren en beken kunnen vuursteenhoudende terrasafzettingen aan het daglicht treden. In een begroeid zandlandschap kan een dergelijke ontsluiting een belangrijke bron van vuursteen zijn.
- Water geldt als constante en betrouwbare voedselbron door de aanwezigheid van vis.
- De nabijheid en bereikbaarheid van (drink-)water.²⁰

Afb. 38: Hypothetisch voorbeeld van een gradiëntzone (M. Verhoeven et al. 2010, fig 33, p.87)

Hoewel meso- en neolithische vondsten al op verschillende onderzoekslocaties in de Tongerse binnenstad en op opgravingen in de buurt zijn opgedoken (ondermeer op terreinen aan de Vermeulenstraat, Elfde Novemberwal,

²⁰ Deeben, J. & E. Rensink (2005), 171-199; M. Verhoeven, G.R. Ellenkamp & D.M.G. Keijers (2010), 87, 101.

Bilzersteenweg, zowel in verplaatst als in situ wit zand), wordt de verwachting voor dergelijk prehistorisch vondstmateriaal in het projectgebied als laag ingeschat. Mogelijk duiken occasioneel artefacten uit deze perioden op als verplaatst materiaal in de vulling van jongere, en dan voornamelijk Romeinse, contexten. Daarmee behouden de vondsten weliswaar hun informatiewaarde als cultureel object voor deze perioden en blijven zij indicatief voor menselijke aanwezigheid in de buurt. Hun primaire archeologische context ontbreekt echter meestal.

Potentieel voor (proto-)historische sites

Eenzelfde lage inschatting wordt toegekend aan de aanwezigheid van sporen en/of vondsten uit de metaaltijden. Behalve het feit dat tot nog toe elke indicatie voor de aanwezigheid hiervan in het projectgebied ontbreekt, is het per definitie niet uitgesloten dat vnl. de oudste stratigrafische niveaus van de Romeinse stad sporen/vondsten uit de metaaltijden bevatten, en dan waarschijnlijk van de overgang late ijzertijd – vroeg-Romeinse periode.

Met de Romeinse tijd wordt de archeologische verwachting logischerwijze naar boven bijgesteld. Op locaties in de onmiddellijke omgeving is de aanwezigheid van Romeinse bewoningssporen aangetoond, gaande van de vroegste fase van de stad tot in de transitie van de laat-Romeinse periode naar de vroege middeleeuwen. De gecombineerde data uit de nabijgelegen opgravingen en van de archeologische opvolging van de rioleringsleuf in de Maastrichterstraat laat de aanwezigheid vermoeden van Romeinse bewoning vanaf de vroege keizertijd tot de 2de -3de eeuw, afgedekt door een 3de eeuwse brandlaag. De restanten hiervan kunnen afgedekt zijn met een puinpakket uit de 4de eeuw, indicatief voor het hergebruik van het bouwmateriaal voor de nieuwe stadsmuur en misschien ook de bewuste nivellering van een strook grond vóór die laat-Romeinse muur.

Vermits de *decumanus maximus* van de Romeinse stad het noordelijke deel van het terrein inneemt, zijn bewoningssporen precies te verwachten in de zuidelijke helft. Dit deel met de tuinzone is het minst verstoord door vroegere ingrepen en biedt dus het beste potentieel voor een goede bewaring van een bodemarchief.

Sporen en vondsten uit de vroegmiddeleeuwse periode ontbreken grotendeels op de naburige onderzoeksterreinen. Tot nog toe werden zij nog maar zij sporadisch worden geregistreerd, zoals bijv. de twee Merovingische graven in de opgraving van het Julianuscomplex. Hoewel beperkt in omvang is het niet uitgesloten dat het terrein informatie over deze periode herbergt, het potentieel wordt dan ook hoog ingeschat. Immers, gelet op de kennishiaat voor deze periode is elke bijdrage aan ons beeld van de vroegmiddeleeuwse nederzetting, hoe miniem ook, van essentieel belang.

Ondanks de beperkte omvang van het bedreigde areaal is de kans dat het bodemarchief op deze plek, aan de oost-west verkeersas door de middeleeuwse stad, getuigenis aflegt van de volmiddeleeuwse stadsontwikkeling van uitzonderlijk belang. Des te meer indien wij rekening houden met het gegeven dat harde archeologische informatie voor deze periode quasi volledig ontbreekt. Met de overgang van de 9de naar de 10de eeuw wordt het hart van de stad definitief vormgegeven: het versterkte monasterium met kerk vormt het religieuze centrum waarbij geleidelijk een volmiddeleeuws handelskwartier groeit. Dit centrum is vanuit het oosten bereikbaar via de middeleeuwse opvolger van de Romeinse *decumanus maximus*, zijnde de Maastrichterstraat. Hoe het projectgebied in deze zich ontwikkelende stad past, is onduidelijk. De ligging nabij het centrum en aan de hoofdstraat doet vermoeden dat het kwartier bewoond was en dat er misschien al handel werd gedreven. De aanwezigheid van het nabijgelegen St Jacobsgasthuis versterkt deze indruk. Als de middeleeuwse straat al het tracé van de huidige Maastrichterstraat had aangenomen, d.w.z. net ten noorden van de vroegere *decumanus maximus*, dan zijn gebouwsporen uit deze periode wellicht eerder in het noordelijke deel van het projectgebied te zoeken. De zuidelijke helft zal dan eerder als achtertuin gefungeerd hebben.

Voor de laatmiddeleeuwse en postmiddeleeuwse periode wordt uitgegaan van bewoning aan weerszijden van de Maastrichterstraat. Wat dit kan betekenen in archeologische termen wordt geïllustreerd door de opgravingen aan de Kielen- en Clarissenstraat, waar muren, vloeren, kelders, een kasseien steegje, en beer-, zink- en afvalputten aan het licht kwamen. Ook in het projectgebied kan een dergelijk bodemarchief worden verwacht, hoewel de geplande bodemingrepen in een zone liggen die aanvankelijk eerder een achterliggend areaal moet zijn geweest. Eventuele bijgebouwen waren vermoedelijk eerst in hout opgetrokken om later te transformeren naar steenbouw. De archeologische verwachting voor deze periode wordt laag ingeschat, wat ook geldt voor de nieuwe en nieuwste tijd, De kans is groot dat het bouwbestand zoals gedocumenteerd in de cartografische bronnen vanaf begin 19de eeuw in grote mate de vroegere toestand weerspiegelt en dat in het achterliggende gedeelte van het terrein

weinig fundamentele wijzigingen zijn opgetreden, een verdwenen bijgebouw niet te na gesproken. Daarenboven is het kenniswinstpotentieel van de reeds genoemde maar nog niet uitgewerkte opgravingen omwille van hun aanpak en omvang voor deze perioden veel groter dan een kleinschalig archeologisch onderzoek i.h.k.v. beperkte bodemingrepen in het projectgebied.

In onderstaande tabel (TABEL 1) wordt op basis van de reeds gekende informatie voor het onderzoeksgebied een verwachting voorgesteld voor de betreffende fase van het onderzoek (bureauonderzoek) voor het projectgebied. Het voorkomen van archeologische spoorcomplexen kan tenzij in omschreven gevallen nooit uitgesloten worden. Wanneer een verwachting voor een bepaalde periode niet van toepassing is, wordt dit omschreven in de tabel.

Periode	Verwachting onderzoeksgebied
steentijd	Laag
• paleolithicum (1.300.000 – 12.000 BP)	
• mesolithicum (10.000 BP – 4.000 v. Chr.)	
• neolithicum (5.250 – 2.000 v.Chr.)	
metaaltijden	Laag
• bronstijd (2.000 – 800 v. Chr.)	
• ijzertijd (800 – 57 v. Chr.)	
Romeinse tijd	Hoog
• vroeg-Romeinse tijd (57 v. Chr. – 69 n. Chr.)	
• midden-Romeinse tijd (69 – 284 n. Chr.)	
• laat-Romeinse tijd (284 – 406 n. Chr.)	
middeleeuwen	
• vroege middeleeuwen (406 – 900 n. Chr.)	Hoog
• volle middeleeuwen (900 – 1.200 n. Chr.)	Hoog
• late middeleeuwen (1.200 – 1.500 n. Chr.)	Laag
nieuwe tijd	Laag
• 16 ^{de} eeuw	
• 17 ^{de} eeuw	
• 18 ^{de} eeuw	
nieuwste tijd	Laag
• 19 ^{de} eeuw	
• 20 ^{ste} eeuw	
• 21 ^{ste} eeuw	

TABEL 1: Archeologische verwachting per periode voor het onderzoeksgebied

Is verder aanvullend vooronderzoek noodzakelijk? Indien ja, motiveer de keuze van de te gebruiken methode.

Vermits het bureauonderzoek niet ontegensprekelijk de afwezigheid van een bewaard archeologisch bodemarchief heeft aangetoond, op gegronde basis doet aannemen dat in het projectgebied een nog waardevol en intact bodemarchief aanwezig kan zijn én aantoot dat de kans reëel is dat een dergelijk bodemarchief zal worden verstoord door de geplande ingrepen is verder onderzoek noodzakelijk.

Gelet op de beperkte omvang van de geplande ingrepen en de ingewonnen stratigrafische informatie uit de nabijgelegen onderzoekslocaties wordt ervoor geopteerd om een aanvullend vooronderzoek met ingreep in de bodem uit te voeren.

TABEL 2 geeft een overzicht van de onderzoeksmethodes en een evaluatie hiervan in functie van het onderzoeksgebied.

Onderzoeksmethode	Evaluatie positief	Evaluatie negatief
-------------------	--------------------	--------------------

Landschappelijk bodemonderzoek d.m.v. boringen en/of profielputten	Laat toe om relatief snel uitspraken te doen over de bodemopbouw van de ondergrond en het landschap.	De bodemopbouw is bekend vanuit het bureauonderzoek en kan gedocumenteerd worden tijdens een proefputten- en proefsleuvenonderzoek dat tevens de verticale stratigrafie van het onderzoekerrein in kaart brengt.
Veldkartering	Oppervlaktekartering is zeer geschikt om prehistorische en historische vindplaatsen op te sporen en een zicht te bekomen op de inhoudelijke en fysieke kwaliteit deze vindplaatsen.	Veldkartering zal geen gegevens opleveren gezien het gebied momenteel zich binnen de stadkern van Tongeren bevindt. Bovendien geeft deze onderzoeksmethode geen informatie over de inhoudelijke en fysieke kwaliteit van de vindplaatsen, noch over de complexe stratigrafie waardoor het kosten-baten niet aangewezen is om dit type van onderzoek uit te voeren gezien een proefputten- en proefsleuvenonderzoek zal plaatsvinden.
Geofysisch onderzoek	/	Geeft geen gegevens over de chronologie van de eventueel gedetecteerde fenomenen. De resultaten moeten gecontroleerd worden met proefputten en/of proefsleuven waardoor voor een onderzoeksgebied met een beperkt oppervlak de kosten-baten te duur is.
Verkennd archeologisch booronderzoek	Verkennd archeologisch booronderzoek is zeer geschikt om prehistorische sites, steentijd artefacten sites, op te sporen en een zicht te bekomen op de inhoudelijke en fysieke kwaliteit deze vindplaatsen.	Dit onderzoek is minder geschikt om (proto-) historische vindplaatsen, i.e. vindplaatsen met grondsporen, op te sporen. Kosten-baten te duur voor een terrein waar de potentie op het aantreffen van prehistorische sites als laag wordt ingeschat.
Waarderend archeologisch booronderzoek	Laat toe een beeld te vormen van de horizontale spreiding van de site	Enkel van toepassing na het detecteren van steentijd artefactensites
Proefputten in functie van steentijd artefactensites	Laat toe een beeld te vormen van de verticale spreiding van de site	Enkel van toepassing na het detecteren van steentijd artefactensites
Proefsleuven en proefputten	Een proefputten- en proefsleuvenonderzoek is zeer geschikt om (proto-)historische op te sporen en een zicht te bekomen op de inhoudelijke en fysieke kwaliteit deze vindplaatsen. Via proefputten kan de bodemopbouw op het terrein bestudeerd en geëvalueerd worden.	Dit onderzoek is minder geschikt om prehistorische vindplaatsen op te sporen.

TABEL 2: Overzicht en evaluatie van de onderzoeksmethodes.

Op basis van de archeologische verwachtingen voor het onderzoeksgebied en de evaluatie van de verschillende onderzoeksmethodes om deze verwachtingen in te vullen, wordt geopteerd om voorafgaand aan de geplande werken een archeologische prospectie met ingreep in de bodem uit te voeren om de archeologische verwachting uit het bureauonderzoek op het terrein te verifiëren. Deze prospectie wordt voorzien in de vorm van één archeologische proefput, uitgevoerd in de tuinzone. Op deze manier wordt de noodzakelijke informatie aangereikt omtrent de aanwezigheid, positie, omvang, aard en datering van een archeologisch bodemarchief en kan de impact van de toekomstige werken (waarvan de geplande bodemingrepen zich enkel in het centrale en zuidelijke deel van het onderzoekerrein situeren) concreet worden geëvalueerd.

3. Samenvatting

De initiatiefnemer plant werkzaamheden aan een pand in de Maastrichterstraat 85-85A te Tongeren (prov. Limburg), op twee percelen met een totale oppervlakte van 644 m². De werkzaamheden omvatten de omvorming van een bestaand pand tot handelsruimte en appartementen na sloop van achterliggende dienstgebouwen en van de achtergevel van dit pand. Het terrein is administratief gekend als Maastrichterstraat 85-85A, kadastraal geregistreerd als Tongeren, 1ste afd., sie. C, percelen 1008E en 1008F.

Het bouwproject is opgevat in twee fasen: fase 1 omvat afbraakwerken. Fase 2 omvat de renovatie van het pand tot gelijkvloerse handelsruimte met appartementen. Deze archeologienota beschrijft de geplande werken in fase 1 die in een eerste vergunningsaanvraag zal worden aangevraagd.

Het projectgebied ligt op ca. 250 m ten noordoosten van de OLV-Basiliek, aan de zuidrand van de Maastrichterstraat, in het bouwblok begrensd door voornoemde straat, de de Schiervelstraat, de Predikherenstraat en de Kielstraat. Deze locatie plaatst het terrein in de oostelijke helft van de ommuurde middeleeuwse stad, waarvan de Maastrichterstraat de belangrijkste oost-west as was.

Het projectgebied ligt op de heuvelrug waarop de Romeinse en middeleeuwse stad zich ontwikkelde. Het hoogste punt in de stad nabij de Watertorenstraat haalt een hoogte van ca. 109 m TAW. Het projectgebied ligt ca. 500 m ten noordnoordoosten hiervan op een hoogte van ca. 100-101 m TAW.

Volgens de Tertiair geologische kaart wordt het terrein gekenmerkt door Tertiaire afzettingen van de Formatie van Sint-Huibrechts-Hern. Uit de Quartairprofieltypekaart blijkt dat het terrein in een zone ligt met een leempakket tussen 4 en 10 m dik dat zich over onder de volledige historische stadskern uitstrekt, met uitzondering van de lagergelegen zone van de Jekervallei. De bodemkaart geeft voor het projectgebied enkel OB-gronden weer, dit zijn antropogeen gewijzigde - in dit geval bebouwde - gronden.

In het projectgebied is voor zover gekend nog geen archeologisch onderzoek met of zonder ingreep in de bodem uitgevoerd. De archeologische opvolging van de rioleringswerken in de Maastrichterstraat in de jaren 1934-1935 en de archeologische opgravingen aan de Kielstraat en Clarissenstraat in het laatste kwart van de 20ste eeuw wijzen op de aanwezigheid van een goed bewaard bodemarchief dat de gehele tijdsspanne vanaf de stichting van de Romeinse stad tot de hedendaagse tijd overspant. Er is geen argument om aan te nemen dat een gelijkaardig rijk bodemarchief niet zou aanwezig zijn in het projectgebied.

Het projectgebied bevond zich immers steeds in een woonzone dicht bij het centrum van de Romeinse, middeleeuwse en moderne stad en langsheen één van de twee grote stadsaders.

Behalve de funderingen van bestaande gebouwen (min. 80 cm diep, 40-100 cm breed) zijn de zwaarste verstoringen in het bodemarchief te wijten aan de aanleg van een aantal keldervertrekken onder het grote bouwblok dat de noordelijke helft van het projectgebied inneemt. Een deel van deze kelders aan de straatzijde wordt op de bouwplannen van 1970 aangeduid als 'bestaande bouw' en hoorden dus bij het pand dat werd afgebroken. Voor de andere twee achterliggende kelder is geen verdere informatie ter beschikking. In het kader van deze studie is enkel de meest zuidelijke van deze laatste kelders van belang, aangezien deze binnen de perimeter van fase 1 ligt. De kelder is ca. 28 m² in oppervlakte en zal tijdens de afbraak van het dienstgebouw worden volgestort. De geschatte diepte ervan bedraagt 2,10 – 2,50 m. Tenslotte dient rekening te worden gehouden met een beperktere verstoring van de ondergrond door enerzijds vloeren in of bij gebouwen en verhardingen in de tuinzone.

Bij het Kabel- en Leidingen Informatie Portaal (KLIP) werd informatie opgevraagd over de in het plangebied aanwezige nutsleidingen. Hieruit blijkt dat op het terrein enkel een huisaansluiting van Proximus naar het bestaande winkelpand vanaf de Maastrichterstraat aanwezig is.

Vermits het bureauonderzoek niet ontegensprekelijk de afwezigheid van een bewaard archeologisch bodemarchief heeft aangetoond, op gegronde basis doet aannemen dat in het projectgebied een nog waardevol

en intact bodemarchief aanwezig kan zijn én aantooit dat de kans reëel is dat een dergelijk bodemarchief zal worden verstoord door de geplande ingrepen is verder onderzoek noodzakelijk.

Op basis van de archeologische verwachtingen voor het onderzoeksgebied en de evaluatie van de verschillende onderzoeksmethodes om deze verwachtingen in te vullen, wordt geopteerd om voorafgaand aan de geplande werken een archeologische prospectie met ingreep in de bodem uit te voeren om de archeologische verwachting uit het bureauonderzoek op het terrein te verifiëren. Deze prospectie wordt voorzien in de vorm van één archeologische proefput, uitgevoerd in de tuinzone. Op deze manier wordt de noodzakelijke informatie aangereikt omtrent de aanwezigheid, positie, omvang, aard en datering van een archeologisch bodemarchief en kan de impact van de toekomstige werken (waarvan de geplande bodemingrepen zich enkel in het centrale en zuidelijke deel van het onderzoeksterrein situeren) concreet worden geëvalueerd.

